

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

**ΠΜΣ «ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ-ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΑΠΟΔΟΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΛΑΔΟΥ
ΤΡΟΦΙΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ**

Ευσταθία Κονιδάρη

Επιβλέπων: Ευάγγελος Χύτης

Πρέβεζα, Οκτώβριος 2020

**FIRM'S PERFORMANCE DURING THE FINANCIAL CRISIS:
THE CASE OF FOOD SECTOR IN GREECE**

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Πρέβεζα, 23/10/2020

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων καθηγητής

Ευάγγελος Χύτης,

Επίκουρος Καθηγητής

2. Μέλος επιτροπής

Στέργιος Τάσιος,

Επιστημονικός Συνεργάτης

3. Μέλος επιτροπής

Ιωάννης Γκανάς,

Καθηγητής

© Κονιδάρη Ευσταθία, 2020.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους. Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Κονιδάρη Ευσταθία

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τους καθηγητές μου, τον κ.Χύτη Ευάγγελο και τον κ.Τάσιο Στέργιο για την πολύτιμη βοήθεια τους και την κατανόηση τους καθ'όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας.

Η εργασία αυτή είναι αφιερωμένη στο νεογέννητο γιό μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα εργασία αποτυπώνεται ο βαθμός αποδοτικότητας του κλάδου των τροφίμων στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης και καταγράφονται τα προβλήματα και οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι επιχειρήσεις του κλάδου στην προσπάθειά τους να επιβιώσουν σε αυτήν την περίοδο κρίσης. Στόχος της εργασίας είναι να προσδιοριστούν οι προοπτικές των ελληνικών επιχειρήσεων του κλάδου των τροφίμων για το μέλλον, ο τρόπος αντιμετώπισης των προβλημάτων που συσσωρεύτηκαν την περίοδο της χρηματοπιστωτικής κρίσης και ποιοι παράγοντες συνέβαλαν ώστε να αποκτήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και να επιβιώσουν.

Από την έρευνα προκύπτει ότι κατά την περίοδο 2007-2012, παρά τα προβλήματα ρευστότητας και την υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας του κλάδου, είχαμε αύξηση του όγκου των πωλήσεων. Τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης έδειξαν όμως ότι το μέγεθος της εταιρείας, με βάση τον κύκλο εργασιών, συσχετίζεται αρνητικά με την αποδοτικότητας της. Συμπερασματικά προκύπτει ότι ο κλάδος των τροφίμων είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την ελληνική οικονομία και ένας από τους ελάχιστους που επέδειξαν ανθεκτικότητα κατά την διάρκεια της κρίσης. Ο κλάδος φαίνεται να έχει ισχυρές αναπτυξιακές προοπτικές και να συμβάλει σημαντικά στα επόμενα χρόνια στην ενίσχυση του ΑΕΠ της χώρας, και θα πρέπει να τύχει της ανάλογης προσοχής από την ελληνική πολιτεία.

Λέξεις-κλειδιά: Κλάδος τροφίμων, Χρηματοπιστωτική κρίση, Ελλάδα, Επιχειρηματικότητα, Προοπτικές.

ABSTRACT

This paper captures the degree of performance of the food industry in Greece, during the economic crisis and records the problems and difficulties faced by companies in the industry, in their efforts to survive in the time of the crisis. The aim of this paper is to determine the prospects of Greek companies in the food industry for the future, the ways to deal with the problems that accumulated during the financial crisis and the factors that contributed to them to gain a competitive advantage and survive.

The research shows that during the period 2007-2012, despite the liquidity problems and the deterioration of the creditworthiness of the sector, there was an increase in the volume of sales. The regression results, however, showed that firm size, based on turnover, is negatively correlated with profitability. In conclusion, it appears that the food sector is particularly important for the Greek economy and one of the few that showed resilience during the crisis. The sector seems to have strong growth prospects and to contribute significantly in the coming years to the strengthening of the country's GDP, and should receive the appropriate attention from the Greek state.

Keywords: Food industry, financial crisis, Greece, entrepreneurship, perspectives for the future.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	iii
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	iv
ABSTRACT	v
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	vi
Περιεχόμενα Πινάκων	viii
Περιεχόμενα Σχημάτων	ix
Εισαγωγή	x
Κεφάλαιο 1: Η Παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση	1
1.1 Η κρίση σε διεθνές επίπεδο	1
1.2 Η κρίση στην Ελλάδα	3
1.3 Ημερομηνίες σταθμοί στην Ελλάδα της κρίσης	6
1.3.1 Πρώτο μνημόνιο	6
1.3.2 PSI	7
1.3.3 Δεύτερο μνημόνιο	8
1.3.4 Τρίτο μνημόνιο	10
1.4 Επιδράσεις της κρίσης στην Ελλάδα	11
1.4.1 Επιπτώσεις στην υγεία	13
Κεφάλαιο 2: Ο κλάδος τροφίμων	16
2.1 Ο κλάδος τροφίμων στην Ελλάδα	16

2.2 Παρουσίαση σχετικών ερευνών.....	20
Κεφάλαιο 3: Μεθοδολογία Έρευνας	29
3.1. Σκοπός της έρευνας	29
3.2 Στοιχεία έρευνας και δείγμα	29
3.3 Μέθοδοι ανάλυσης.....	30
3.4 Αποτελέσματα.....	32
3.4.1 Συνοπτικά στατιστικά στοιχεία.....	32
3.4.2 Αποτελέσματα παλινδρόμησης.....	35
Συμπεράσματα	37
Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	40
Ελληνόγλωσση.....	40
Ξενόγλωσση.....	41
Παράρτημα.....	46
Εταιρείες που εξετάστηκαν.....	46

Περιεχόμενα Πινάκων

Πίνακας 2.1: Ανάλυση SWOT Κλάδου τροφίμων – ποτών	18
Πίνακας 3.1: Ονομασία και περιγραφή των μεταβλητών της ανάλυσης.....	30
Πίνακας 3.2: Μέτρα θέσης και διασποράς των εξεταζόμενων μεταβλητών	32
Πίνακας 3.3: Αποτελέσματα συσχετίσεων του Pearson μεταξύ των εξεταζόμενων μεταβλητών.....	34
Πίνακας 3.4: Αποτελέσματα παλινδρόμησης.....	35

Περιεχόμενα Σχημάτων

Σχήμα 3.1: Χρονικά διαγράμματα των εξεταζόμενων μεταβλητών.....	33
---	----

Εισαγωγή

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση υπήρξε ίσως το σοβαρότερο οικονομικό γεγονός μετά τη Μεγάλη Ύφεση (1929) και πολλές ανεπτυγμένες χώρες έπεσαν σε βαθιά ύφεση από την έναρξή της το 2007. Αν και ξεκίνησε στην αμερικανική ήπειρο, οι δονήσεις είχαν ισχυρότερο αντίκτυπο στην Ευρώπη και κυρίως στις μεσογειακές χώρες. Ως αποτέλεσμα αυτής της ύφεσης και σε συνδυασμό με τα τοπικά προβλήματα στην Ελλάδα, η χώρα εισήλθε σε μια παρατεταμένη και διαρκή οικονομική ύφεση από τις αρχές του 2009 (Economidou et al., 2016). Τα σημάδια ανάκαμψης φάνηκαν τα τελευταία δύο χρόνια, ωστόσο λόγω της υγειονομικής κρίσης λόγω της πανδημίας του Covid-19 είναι βέβαιο πως η οικονομία θα υποχωρήσει με τις συνέπειές της να είναι αδύνατο αυτήν τη στιγμή να εκτιμηθούν.

Η χρηματοπιστωτική κρίση που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ το 2007 απέκτησε γρήγορα μια παγκόσμια διάσταση και επηρέασε πολλές άλλες χώρες σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι παγκόσμιες αγορές μετοχών υποχώρησαν περισσότερο από 56% και η μείωση της αξίας των ιδίων κεφαλαίων τους ανήλθε σε πάνω από 29 τρισεκατομμύρια δολάρια (Bartram&Bodnar, 2009; Lee et al., 2016). Ωστόσο, παρά τις συνολικές αρνητικές επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, ορισμένες εταιρείες επωφελήθηκαν από την αναταραχή της αγοράς (Shakina&Barajas, 2014). Αυτό θέτει ένα θεμελιώδες ερώτημα: ποιοι είναι οι σταθεροί και μακροοικονομικοί καθοριστικοί παράγοντες των επιδόσεων των επιχειρήσεων κατά τις περιόδους κρίσης; Ανταποκρινόμενοι στην οικονομική κατάσταση, οι κυβερνήσεις υιοθέτησαν διάφορες πολιτικές για να ελαχιστοποιήσουν τη σοβαρότητα της κατάστασης και να αντιμετωπίσουν καλύτερα τις προκλήσεις του σοβαρού οικονομικού περιβάλλοντος. Έτσι, η απόδοση της επιχείρησης εξαρτάται όχι μόνο από τη δομή της ιδιοκτησίας και τα οικονομικά χαρακτηριστικά της, αλλά και από το εξωτερικό περιβάλλον (Lee et al. 2017).

Με τη χρηματοπιστωτική κρίση αυξήθηκε το δημόσιο χρέος σε πολλές ανεπτυγμένες χώρες, στοιχείο που οδήγησε στην άποψη πως η κρίση μετατράπηκε σε σοβαρή κρίση χρέους, κυρίως για τις χώρες της Ευρώπης. Περαιτέρω, δημιουργήθηκε αβεβαιότητα σχετικά με το μέλλον του ευρώ.

Οι συνέπειες της κρίσης ήταν καταστροφικές σε κάποιες χώρες, μεταξύ αυτών και η Ελλάδα. Η κατάσταση που δημιουργήθηκε στη χώρα δεν οφειλόταν μόνο στην κρίση και την επιδείνωση της οικονομικής και χρηματοοικονομικής της διάρθρωσης. Τα προβλήματα στην Ελλάδα είχαν ξεκινήσει πολύ πριν την παγκόσμια κρίση, αλλά έγιναν πιο εμφανή με το ξέσπασμα της κρίσης.

Η ύφεση που αντιμετωπίζει η Ελλάδα στην οικονομία από το 2008 και ιδιαίτερα από το 2009, όπως ξεκίνησε η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση, είναι άνευ προηγουμένου. Κατά τη διάρκεια των έξι ετών από το 2008 έως το 2013, το ΑΕΠ μειώθηκε κατά περισσότερο από 25%, ενώ ο δείκτης χρέους της γενικής κυβέρνησης προς το ΑΕΠ εκτινάχθηκε από περίπου 100% το 2007 σε περίπου 180% το 2016. Το βάθος αυτής της συρρίκνωσης είναι ασυνήθιστο για μια ανεπτυγμένη χώρα στη Δυτική Ευρώπη και συγκρίνεται με την Μεγάλη Ύφεση στις ΗΠΑ.

Η δραματική μείωση του ΑΕΠ της Ελλάδας φαίνεται να δικαιολογείται εν μέρει από τις προηγούμενες μεγάλες μακροοικονομικές ανισορροπίες και τα βαθιά διαρθρωτικά προβλήματα στην οικονομία (Gourinchas et al., 2017; Meghir et al., 2017).

Αυτές οι ανισορροπίες ήταν ιδιαίτερα εμφανείς στα μεγάλα δημοσιονομικά και τρεχούμενα ελλείμματα πολύ πριν από την κρίση και είχαν δείξει ισχυρά προειδοποιητικά σήματα στους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής. Από πολλούς οικονομολόγους είχαν επισημανθεί εγκαίρως, ωστόσο δεδομένου της ευφορίας της περιόδου και μέχρι τη διεθνή κρίση, οι ανισορροπίες απλώς αγνοήθηκαν από τους πολιτικούς και τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής (Hardouvelis et al., 2018).

Συγκεκριμένα, το Σεπτέμβριο του 2009, η δεκαετής ελληνική / γερμανική διαφορά απόδοσης χρέους ήταν μόλις 130 μονάδες βάσης. Το 2009 η νέα κυβέρνηση αποκάλυψε ότι το πραγματικό μέγεθος του ελλείμματος του προϋπολογισμού ήταν 15,2% του ΑΕΠ (Hardouvelis & Gionis, 2016). Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι αγορές να μην έχουν εμπιστοσύνη στην Ελλάδα, με συνέπεια στους πρώτους μήνες του 2010 η ελληνική / γερμανική δεκαετής διαφορά απόδοσης χρέους να βρίσκεται πάνω από 1.000 μονάδες βάσης. Επειδή ο κίνδυνος πτώχευσης ήταν ορατός, η ελληνική κυβέρνηση ζήτησε αμέσως βοήθεια από την επονομαζόμενη Τρόικα, που απαρτίζουν η Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Από το 2010 έως το 2015 η Ελλάδα αναγκάστηκε να υπογράψει τρεις

συμφωνίες δανειοδότησης με στόχο την εξομάλυνση της οικονομίας (2010, 2012, 2015).

Όπως αναφέρεται από τους Γιαννίτση & Ζωγραφάκη (2015) «Σύμφωνα με αυτά τα μνημόνια, η δημοσιονομική κρίση έπρεπε να αντιμετωπιστεί μέσω μιας σκληρής διαδικασίας εξογύανσης, ενώ τα πιο σημαντικά μέσα για την αντιμετώπιση της κρίσης ανταγωνιστικότητας ήταν οι δραστικές περικοπές των μισθών και των συντάξεων, η απελευθέρωση της αγοράς εργασίας και απελευθέρωση της αγοράς υπηρεσιών ».

Δυστυχώς, παρά τις πολιτικές που ακολουθήθηκαν, όπως οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, η αναδιάρθρωση του δημόσιου χρέους και η οικονομική τόνωση ύψους 239 δις. ευρώ, η χώρα αντιμετώπιζε ακόμα πολλές δυσκολίες (Nelson et al., 2017). Οι προτάσεις της Τρόικας, οι οποίες υιοθετήθηκαν από τις ελληνικές κυβερνήσεις, ήταν η υπέρμετρη αύξηση της φορολογίας, η μείωση των μισθών και των συντάξεων, η μείωση των δημόσιων επενδύσεων και το Public Sector Involvement (PSI).

Παρά την κρίση κάποιες εταιρίες ή κλάδοι δεν επηρεάστηκαν. Όσον αφορά τον κλάδο τροφίμων που αποτελεί αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας, οι περισσότερες μελέτες συγκλίνουν στο συμπέρασμα πως ο κλάδος δεν επηρεάστηκε από την κρίση. Για παράδειγμα, στα συμπεράσματα της έρευνας της PwC (2018) γίνεται αναφορά πως η βιομηχανία κατάφερε την περίοδο της κρίσης να παραμείνει ανεπηρέαστη από τους οικονομικούς περιορισμούς. Κατά την περίοδο 2012-2015 αύξησε τις συνολικές εξαγωγές της κατά 26%, που οφείλεται κυρίως στη συμβολή των ελαίων και των γαλακτοκομικών.

Ο κλάδος των τροφίμων στην Ελλάδα αποτελεί έναν από τους πιο σημαντικούς κλάδους του τομέα της μεταποίησης. Αντιπροσωπεύει περίπου το 30% της συνολικής απασχόλησης και των εσόδων.

Στόχος της εργασίας είναι να προσδιοριστούν οι προοπτικές των ελληνικών επιχειρήσεων του κλάδου των τροφίμων για το μέλλον, ο τρόπος αντιμετώπισης των προβλημάτων που συσσωρεύτηκαν την περίοδο της χρηματοπιστωτικής κρίσης και ποιοι παράγοντες συνέβαλαν ώστε να αποκτήσουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα, να επιβιώσουν και να έχουν μέλλον.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και στους παράγοντες που οδήγησαν σε αυτήν σε παγκόσμιο επίπεδο, με έμφαση στην Ελλάδα. Περιγράφονται τα τρία μνημόνια που υποχρεώθηκε να υπογράψει η Ελλάδα με τους δανειστές της και οι επιπτώσεις της κρίσης στην οικονομία αλλά και γενικότερα.

Το δεύτερο κεφάλαιο είναι αφιερωμένο στον κλάδο των τροφίμων. Γίνεται περιγραφή του κλάδου στην Ελλάδα και των συνεπειών που υπήρξαν στον κλάδο την περίοδο της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Στο τέλος του κεφαλαίου αποτυπώνονται σχετικές έρευνες για την αποδοτικότητα των επιχειρήσεων του κλάδου που έχουν διεξαχθεί στην Ευρώπη και την Ελλάδα την περίοδο αναφοράς.

Στο επόμενο κεφάλαιο ακολουθεί το ερευνητικό σκέλος της εργασίας. Γίνεται περιγραφή της ερευνητικής μεθοδολογίας και των δεδομένων που αντλήθηκαν για την πραγματοποίηση της έρευνας. Ακολουθεί η παράθεση των αποτελεσμάτων με την εξέταση των συσχετίσεων και ο σχολιασμός των αποτελεσμάτων της ανάλυσης παλινδρόμησης.

Στο τέλος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα που εξάγονται μέσω των αποτελεσμάτων της έρευνας και γίνεται αντιστοίχιση με τα συμπεράσματα των υπόλοιπων μελετών που παρουσιάζονται στην εργασία.

Κεφάλαιο 1: Η Παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση

1.1 Η κρίση σε διεθνές επίπεδο

Από τα μέσα του 2007 η παγκόσμια οικονομική κρίση γρήγορα μεταμορφώθηκε από την έκρηξη της φούσκας κατοικιών στις Η.Π.Α. στη χειρότερη ύφεση που έχει δει ο κόσμος για πάνω από έξι δεκαετίες. Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας προκύπτουν τέσσερα βασικά σημεία:

- 1) Η παγκόσμια οικονομία δεν ήταν καθόλου σταθερή πριν την κρίση με την πλειοψηφία των πολιτών και των φτωχών χωρών να μην επωφελούνται από την ισχυρή οικονομική ανάπτυξη των προηγούμενων χρόνων.
- 2) Υπήρξαν πολλοί σύνθετοι και αλληλένδετοι παράγοντες πίσω από την εμφάνιση της κρίσης και συγκεκριμένα ένα χαλαρό νομισματικό πλαίσιο πολιτικής, ανισορροπίες στις παγκόσμιες αγορές, λάθος εκτίμηση των κινδύνων και χαλαρή δημοσιονομική ρύθμιση.
- 3) Πέρα από τη συνολική εικόνα της οικονομικής κατάρρευσης και της ανερχόμενης ανεργίας, ο αντίκτυπος της κρίσης είναι αρκετά διαφορετικός, αντανακλώντας τις διαφορές στις αρχικές συνθήκες, τα κανάλια μετάδοσης και τις ευπάθειες των οικονομιών, όπως και το ρόλο των κυβερνητικών πολιτικών για την άμβλυνση της κάμψης.
- 4) Ενώ η φάση ανάκαμψης έχει ήδη αρχίσει, υπάρχουν διάφοροι κίνδυνοι που θα μπορούσαν να εκτροχιάσουν τις βελτιώσεις στις οικονομίες και εμποδίζουν τις προσπάθειες, ώστε η ανάκαμψη να συνοδεύεται από τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης. Αυτοί οι κίνδυνοι αφορούν ιδίως στις προκλήσεις της αντιμετώπισης του δημόσιου χρέους και των συνεχιζόμενων παγκόσμιων ανισορροπιών.

Η παγκόσμια οικονομική κρίση έχει σκιάσει μακράν την οικονομική τύχη πολλών χωρών, με αποτέλεσμα αυτό που συχνά ονομάζεται «Μεγάλη ύφεση». Ξεκίνησε φαινομενικά ως μια απομονωμένη αναταραχή στο υπό-πληθωριστικό τμήμα της αμερικανικής αγοράς κατοικιών που μεταλλάχθηκε σε μια πλήρη ύφεση μέχρι το τέλος του 2007. Είναι η

περίοδος μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο που ο κόσμος βίωσε μια τέτοια ύφεση, ύστερα από μια τροχιά ανάπτυξης της περιόδου 2002 έως 2007.

Η κρίση προκάλεσε σε μεγάλο βαθμό έκπληξη σε πολλούς φορείς χάραξης πολιτικής, σε πολυμερείς οργανισμούς, στους επενδυτές και την ακαδημαϊκή κοινότητα. Την παραμονή της εκδήλωσης της χρηματοπιστωτικής κρίσης ο Jean-Philippe Cotis από τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α) δήλωνε ότι προβλέπει αύξηση της ανάπτυξης καθώς υποστηρίζεται από την άνοση των αναδυόμενων οικονομιών. Με το ξέσπασμα της κρίσης οι οικονομολόγοι δέχθηκαν έντονη κριτική και εκδηλώθηκαν και οι μεταξύ τους διαφορές. Ως παράδειγμα αναφέρεται ο Krugman (2009) που έβαλε εναντίον συναδέλφων του, που απέτυχαν να προβλέψουν τις καταστροφικές αποτυχίες που θα πραγματοποιούνταν στην οικονομία της αγοράς. Επίσης, ο Galbraith (2009) έκανε έντονη κριτική για το επάγγελμα των οικονομολόγων, υποστηρίζοντας πως η συμπαιγνία του επαγγέλματος δεν ενθάρρυνε ένα γνήσιο λόγο και την προώθηση όλων των εναλλακτικών λύσεων.

Τα αποτελέσματα δείχνουν πως η βαρύτητα της παγκόσμιας ύφεσης υποτιμήθηκε. Μεγάλοι παγκόσμιοι οργανισμοί όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Δ.Ν.Τ.) και η Παγκόσμια Τράπεζα, αργότερα αναθεώρησαν τις προβλέψεις τους για το 2008 και το 2009, με το μέγεθος της κρίσης να αυξάνει. Πρέπει να αναφερθεί πως υπήρξαν φωνές που προειδοποίησαν με έντονο λόγο για την καταιγίδα που έρχεται, ωστόσο φάνηκε πως δεν ήταν αρκετές για να τραβήξουν την προσοχή των πολλών.

Μερικοί διαμορφωτές πολιτικής, μετά τον αιφνιδιασμό από την εμφάνιση της παγκόσμιας ύφεσης, λένε πως κανείς με βεβαιότητα δε μπορεί να προβλέψει κάποια κρίση. Ωστόσο υπάρχει και άλλη άποψη. Ο Bezemer (2009) ισχυρίζεται ότι δώδεκα οικονομολόγοι και επαγγελματίες αναλυτές προέβλεψαν μεταξύ των ετών 2005 και 2007 πιθανή ύφεση, με βάση τα μοντέλα στα οποία υπήρχε ως μεταβλητή η συσσώρευση χρέους. Εκτός από αυτό το φαινόμενο, κατά τη διάρκεια του 2007 και τις αρχές του 2008, πολλές αναπτυσσόμενες χώρες υπέστησαν σοβαρές διαταραχές των τιμών των τροφίμων και της ενέργειας, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση των δημοσιονομικών τους. Οδηγήθηκαν σε ταραχές και διαμαρτυρίες για τα τρόφιμα σε πολλές χώρες και προκλήθηκαν συνθήκες φτώχειας (WorldBank & IMF, 2009).

Την ίδια περίοδο υπάρχει παγκόσμια ανάπτυξη και αυξανόμενη ζήτηση για αγαθά σε χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία, αλλά και άλλες ταχύτατα αναπτυσσόμενες και αναδυόμενες οικονομίες. Αυτή η κατάσταση ήταν πιο έντονη για τους εξαγωγείς εκτός πετρελαίου ή ορυκτών, αλλά και εντός των χωρών που επωφελούνταν από τη χρηματιστηριακή αγορά. Οι τιμές των τροφίμων και της ενέργειας για την περίοδο 2007-2008 ήταν υψηλές και φαίνεται πως ώθησαν περισσότερους από 100 εκατομμύρια ανθρώπους στον αναπτυσσόμενο κόσμο σε μεταβατικά επίπεδα φτώχειας (Verick & Islam, 2010).

1.2 Η κρίση στην Ελλάδα

Μπορεί να ειπωθεί πως η κατάσταση που βίωσε η Ελλάδα την περίοδο της κρίσης είναι πιθανό να οφείλεται στα αποτελέσματα λανθασμένων πολιτικών που εφαρμόστηκαν τα τελευταία 25-30 χρόνια. Η διαδικασία αυτή έχει στενή σχέση με την οικονομική έξαρση και την ανεπάρκεια των ελληνικών κυβερνήσεων, με ένα φορολογικό σύστημα που εντείνει τις αδικίες και χαρακτηρίζεται στείρο, με ένα μη βιώσιμο συνταξιοδοτικό σύστημα και με ποικίλα οργανωτικά και πολιτικά προβλήματα στις χώρες της ζώνης του ευρώ και στο σύνολο της Ε.Ε. (Clarke & Claire, 2010).

Η ένταξη της χώρας στη ζώνη του ευρώ επιτάχυνε τον εκσυγχρονισμό της οικονομίας. Ωστόσο, παρόλο που το πέρασμα στο ευρώ είχε αρχικά θετικές επιπτώσεις όπως η ανάπτυξη, ο υψηλός πληθωρισμός και η αξιοπιστία των οικονομικών πολιτικών διαπιστώθηκε ότι προκάλεσε και κάποια αρνητικά αποτελέσματα (Kouretas, 2012).

Οι υπέρογκες αυξήσεις των δημοσίων δαπανών, σε συνδυασμό με λάθος πολιτικές επιλογές, προκάλεσαν προβλήματα στην ανταγωνιστικότητα της χώρας και σημαντικές αστάθειες στην οικονομία. Είναι η περίοδος που η χώρα ως μέλος της ζώνης του ευρώ, μπόρεσε και σύναψε χρεόγραφα με χαμηλά επιτόκια, επιτυγχάνοντας βασικούς οικονομικούς δείκτες (Ozturk & Sozdemir, 2015).

Ωστόσο, την ίδια στιγμή αύξανε το ποσοστό του χρέους της χώρας που ήταν ένα από τα πιο υψηλά της Ευρώπης. Το ποσοστό αυτό παρουσίασε αύξηση κυρίως μετά το 2000 και ξεπέρασε το 160%, πολύ πιο υψηλό και από τα κριτήρια της συνθήκης του Μάαστριχτ (60% του ΑΕΠ). Όλα αυτά είχαν ως συνέπεια η διεθνής ανταγωνιστική ισχύς της χώρας

να υποβαθμιστεί σημαντικά. Επιπλέον, ένας παράγοντας που πυροδότησε τη θρυαλλίδα της κρίσης είναι η προσέγγιση και οι δηλώσεις της κυβέρνησης, που αύξησαν τις αβεβαιότητες και ανησυχίες σχετικά με τη χαμηλή αξιοπιστία των χρηματοοικονομικών στατιστικών και την πραγματική έκταση των οικονομικών προβλημάτων της χώρας.

Ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα με το οποίο ήρθε αντιμέτωπη η χώρα είναι η μείωση των φορολογικών εσόδων, τα οποία βρίσκονταν συνεχώς σε πιο χαμηλό επίπεδο από τις προσδοκίες. Τα φορολογικά έσοδα της χώρας βρίσκονταν πάντα χαμηλότερα από το μέσο όρο των χωρών της Ε.Ε. και υπήρχαν πάντα ελλείμματα στον προϋπολογισμό. Σε αυτό συνέβαλε και το υψηλό ποσοστό της φοροδιαφυγής λόγω της ανεπάρκειας των πένσεων και των μέτρων για την αποτροπή του φαινομένου, ταυτόχρονα με το υψηλό μισθοδοτικό κόστος και το μεγάλο φορτίο της κοινωνικής ασφάλισης (Meghir et al., 2010).

Το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού χρέους της Ελλάδας αποτελεί το δημόσιο χρέος. Τις τελευταίες δύο δεκαετίες παρατηρείται μια δραματική αύξηση του εξωτερικού χρέους της χώρας. Ενώ η Ελλάδα δανείζεται σε ποσοστό 4,1% του ΑΕΠ τη δεκαετία του 1990, την επόμενη δεκαετία αυξήθηκε στο 10,2%.

Την ίδια στιγμή απουσιάζει από την Ελλάδα η ανταγωνιστικότητα. Ενώ βρίσκονταν το 2010 στην 83^η θέση του σχετικού δείκτη παγκόσμιας ανταγωνιστικότητας, το 2013 βρέθηκε στην 96^η θέση (Schwab & Martin, 2012). Η έλλειψη ανταγωνιστικότητας και η χρόνια αδυναμία της ελληνικής οικονομίας είναι οι πιο σημαντικοί λόγοι που οδήγησαν σε μικρές εξαγωγικές επιδόσεις, που είναι χαμηλότερες από άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Sklias & Galatsidas, 2010). Η χώρα καταναλώνει περισσότερα από όσα παράγει και χρειάζεται μεγάλο όγκο συναλλαγών για να ανταπεξέλθει η χώρα στην αυξημένη κατανάλωση.

Όπως προαναφέρθηκε, η Ελλάδα αντιμετώπιζε ποικίλα προβλήματα πολύ πριν ξεκινήσει η παγκόσμια κρίση. Γίνονταν σε μεγάλο βαθμό και χωρίς ουσιαστική ανάγκη μια σπατάλη χρημάτων και ταυτόχρονα είχαν δημιουργηθεί συνθήκες στην αγορά και στο κράτος που υποβοηθούσαν τη σπατάλη, όπως ο μεγάλος βαθμός δωροδοκίας και η διαφθορά (Williams, 2010).

Υφίστανται κάποιες μεταβλητές που συνέβαλαν στο γεγονός πως η Ελλάδα είναι η πρώτη χώρα η οποία είχε ανάγκη μία από τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις διάσωσης στην ιστορία.

- Ο πρώτος λόγος είναι η δομή του δημόσιου χρέους. Ένα σημαντικό μέρος του δημόσιου χρέους είναι το εξωτερικό χρέος. Αυτό το χρέος οδήγησε σε μεγάλο χτύπημα τον τραπεζικό τομέα, που δεν εμφάνιζε αρχικά προβλήματα και οδήγησε στην εμβάθυνση της κρίσης.
- Ο δεύτερος λόγος είναι ότι η κρίση δεν περιορίστηκε στην Ελλάδα αλλά κατανεμήθηκε στο σύνολο των χωρών της Ε.Ε.
- Ο τρίτος λόγος είναι πως αν η Ελλάδα κήρυτε πτώχευση, αυτό θα λαμβάνονταν ως αδυναμία της Ε.Ε. να προστατεύσει ένα από τα μέλη της, που αυτό σημαίνει αποτυχία.

Οι συνεχείς υποβαθμίσεις της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας από τους διεθνείς οίκους αξιολόγησης δυσφήμιζαν τη χώρα στους επενδυτές από όλον τον κόσμο. Την ίδια στιγμή τα μέτρα που λαμβάνονταν από τις κυβερνήσεις δε μπόρεσαν να ανακτήσουν την εμπιστοσύνη των αγορών. Αφού αναγνωρίστηκε η σοβαρότητα της κατάστασης και του μεγέθους του προβλήματος, η κυβέρνηση αναγκάστηκε να ζητήσει βοήθεια από το εξωτερικό με στόχο τη διάσωση της ελληνικής οικονομίας. Μετά από πολλές συζητήσεις στις 25/03/2010 η κυβέρνηση της Ελλάδος, κατέληξε σε συμφωνία με το ΔΝΤ, την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για τη χορήγηση χρηματοδοτικής βοήθειας, που θα συνοδεύονταν από σημαντικές μεταρρυθμίσεις.

Στην πορεία ακολούθησαν και άλλες συμφωνίες, καθώς αυτό το πρώτο πρόγραμμα δε μπόρεσε να επιλύσει εξ ολοκλήρου τα σημαντικά προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί στην Ελλάδα.

Αξίζει να γίνει αναφορά στην άποψη των Koutsoukis & Roukanas (2011), οι οποίοι θεωρούν πως η κατάσταση που δημιουργήθηκε στη χώρα δε θα έπρεπε να εξετάζεται μόνο από οικονομική άποψη. Είναι προφανές πως για μια επιτυχημένη λύση πρέπει να υπάρξει κάτι περισσότερο από τη λήψη αυστηρά οικονομικών μέτρων και έλεγχο των δημόσιων δαπανών. Στο πλαίσιο αυτό είναι ανάγκη να δίνεται προσοχή τόσο στην πολιτική όσο και στην κοινωνική διάσταση του ζητήματος.

1.3 Ημερομηνίες σταθμοί στην Ελλάδα της κρίσης

1.3.1 Πρώτο μνημόνιο

Η Ελλάδα αποτελεί το πρώτο κράτος-μέλος της Ένωσης που προχώρησε στην υπογραφή μνημονίου το 2010, προκειμένου να εξασφαλίσει οικονομική βοήθεια και να αποτρέψει την πλήρη κατάρρευση της οικονομίας της. Σε αυτό το πρώτο μνημόνιο προβλέπεται ένα πλαίσιο διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, που επηρεάζει κυρίως το δημόσιο τομέα της χώρας (Ladi, 2012).

Είναι η περίοδος που η κρίση εξαπλώθηκε και στην υπόλοιπη Ευρώπη και προκάλεσε κύμα μεταρρυθμίσεων της δημόσιας πολιτικής. Πολλές χώρες της Ε.Ε, κυρίως του νότου, όπως και η Ελλάδα, έγιναν ευάλωτες σε κερδοσκοπικές επιθέσεις και κατά συνέπεια επηρεάστηκαν σε μεγαλύτερο βαθμό από την κρίση.

Η Ελλάδα αποτελεί την πρώτη χώρα που στράφηκε για οικονομική βοήθεια στην ΕΕ καθώς αντιμετώπιζε έντονο πρόβλημα πτώχευσης. Το Μάρτιο του 2010 οι ηγέτες της Ευρωζώνης δημιούργησαν ένα μηχανισμό οικονομικής βοήθειας ο οποίος προέβλεπε και τη συμμετοχή του ΔΝΤ. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα είχαν την ευθύνη της παρακολούθησης της συμφωνίας οικονομικής και χρηματοπιστωτικής πολιτικής που υπογράφηκε το Μάιο του 2010. Το μνημόνιο και οι επακόλουθες συμφωνίες απαιτούσαν μεγάλες μεταρρυθμίσεις στο δημόσιο τομέα της χώρας, με τον ΟΟΣΑ (2011) να κάνει λόγο πως η Διοίκηση αποτελεί το βασικότερο εμπόδιο για την εφαρμογή των προτεινόμενων μέτρων. Υπήρξαν αρκετές μεταρρυθμίσεις που ξεκίνησαν από την κυβέρνηση Παπανδρέου, οι περισσότερες από τις οποίες αποσκοπούσαν στη μείωση του κόστους, ενώ κάποιες από αυτές είχαν στόχο πιο ουσιαστικές αλλαγές (Ladi, 2012).

Όταν η Ελλάδα ζήτησε βοήθεια, οι Ευρωπαίοι ηγέτες υποσχέθηκαν να πάρουν αποφασιστικά μέτρα, μέσω μιας συντονισμένης δράσης, για την αποφυγή της πιθανότητας εμφάνισης αδυναμίας πληρωμών από την Ελλάδα και ταυτόχρονα να εγγυηθούν τη σταθερότητα της Ευρωζώνης.

Το ελληνικό μνημόνιο οικονομικών και χρηματοπιστωτικών πολιτικών (2010) στηρίζεται σε τρεις τομείς μεταρρύθμισης:

- στις δημοσιονομικές πολιτικές,

- στις πολιτικές του χρηματοπιστωτικού τομέα και
- στις διαρθρωτικές πολιτικές.

Οι πολιτικές δημοσιονομικού και χρηματοπιστωτικού τομέα παρέχονται προκειμένου να αποδεικνύουν την καθολικότητα της μεταρρυθμιστικής διαδικασίας και τη δυνατότητα ακούσιων συνεπειών λόγω των πολλαπλών και ταυτόχρονων μεταρρυθμίσεων.

Όσον αφορά τις δημοσιονομικές πολιτικές, η αρχική συμφωνία ήταν ότι το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης θα μειωνόταν κάτω από το 3% του ΑΕΠ μέχρι το 2014. Ταυτόχρονα, οι δαπάνες θα έπρεπε να είχαν μειωθεί έως το 2013 σε ποσοστό 7% του ΑΕΠ. Για την επίτευξη των στόχων αυτών προβλέφθηκαν σημαντικές διαρθρωτικές και δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις, μεταρρυθμίσεις στο συνταξιοδοτικό, πλήθος μεταρρυθμίσεων στον τομέα υγείας, φορολογική μεταρρύθμιση, μέτρα για την αποτελεσματικότερη διαχείριση της δημόσιας χρηματοδότησης και ένας διαφορετικός τρόπος διαχείρισης του χρέους.

Πολλοί από τους στόχους που ζητήθηκαν δεν ήταν ρεαλιστικοί και δε μπόρεσαν να επιτευχθούν, γεγονός που οδήγησε σε νέο μνημόνιο.

Όσον αφορά τις πολιτικές του χρηματοπιστωτικού τομέα, πρόκληση αποτέλεσε η διαχείριση του τραπεζικού τομέα, με την ανάγκη διατήρησης της αξιοπιστίας του, με στόχο την στήριξη της ελληνικής οικονομίας.

Οι διαρθρωτικές πολιτικές, που αποτελούν την τρίτη κατηγορία μεταρρυθμίσεων που συμφωνήθηκαν, περιλάμβαναν σχέδια για τον εκσυγχρονισμό της δημόσιας διοίκησης, την αναδιάρθρωση των αγορών εργασίας, τη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος και της ανταγωνιστικότητας, τον εξορθολογισμό των δημόσιων επιχειρήσεων και της βελτίωσης της απορρόφησης των διαρθρωτικών ταμείων και των ταμείων συνοχής (Ladi, 2012).

1.3.2 PSI

Το PSI ήταν το μεγαλύτερο γεγονός στην ιστορία της αναδιάρθρωσης του χρέους και το πρώτο στην ευρωζώνη (Xafa 2014). Αποτελεί ένα πρόγραμμα εθελοντικής ανταλλαγής των ελληνικών ομολόγων, με τις συναλλαγές κατά τις αρχικές εκτιμήσεις να αφορούν ομόλογα αξίας περίπου 206 δισ. ευρώ που βρίσκονται στα χέρια του ιδιωτικού τομέα. Το

πρόγραμμα αφορά την ανταλλαγή ομολόγων με τους ιδιώτες να ανταλλάσσουν αυτά που κρατούσαν με νέα ομόλογα που θα προσφέρουν κουπόνι 2% μέχρι το 2014, 3% μεταξύ 2015 και 2020 και 4,3% στη συνέχεια.

Οι κάτοχοι των ομολόγων κλήθηκαν να ανταλλάξουν τα ομόλογα με τα νέα τα οποία θα έχουν ονομαστική αξία ίση με το 31,5% της ονομαστικής αξίας των παλαιών ομολόγων, καθώς και τίτλους του EFSF διάρκειας 24 μηνών, ονομαστικής αξίας ίσης με το 15% των ομολόγων που ανταλλάχθηκαν. Παράλληλα, έγινε πρόβλεψη ώστε να λάβουν οι ομολογιούχοι τίτλους συνδεδεμένους με το ΑΕΠ της Ελλάδας, που θα έχουν αξία ίση με την ονομαστική των νέων ομολόγων. Ο αρμόδιος Υπουργός επί των Οικονομικών κ. Βενιζέλος, δήλωσε χαρακτηριστικά πως η επιτυχία του PSI θα βοηθήσει στην υποχώρηση του χρέους της Ελλάδας ως ποσοστό του ΑΕΠ, στο 120,5% έως το 2020. Προς την ίδια κατεύθυνση βρίσκεται και η δήλωση του Dallara – γενικός διευθυντής του Ινστιτούτου Διεθνούς Χρηματοοικονομικής, ο οποίος αναφέρει πως η συμφωνία είναι δίκαιη για όλα τα μέρη, ενώ συμπλήρωσε πως δίνει σημαντική ανάσα στην Ελλάδα, δείχνοντας τις θετικές διαστάσεις του προγράμματος, έστω και αν κάποιοι ιδιώτες πιστωτές θα έχαναν σημαντικό μέρος της αξίας από τα ομόλογα (Capital, 2012).

Αποτέλεσε ένα μέτρο που συνέβαλε στην αποφυγή χρεοκοπίας της χώρας και έδωσε μια προοπτική για να ανακτήσει η Ελλάδα μια βιώσιμη δημοσιονομική κατάσταση. Πρέπει να αναφερθεί πως η Ελλάδα ζήτησε τη γνώμη της ΕΚΤ, πριν προχωρήσει σε αυτό το σχέδιο, με την ΕΚΤ να μη διατυπώνει αντίρρηση. Τελικά το 85,8% των ομολογιούχων δέχθηκαν να συμμετέχουν στην ανταλλαγή, με το υπόλοιπο ποσοστό να εξαναγκάζεται να συμμετάσχει χωρίς να έχει δώσει τη συγκατάθεση του. Ένα μέρος από αυτούς τους πιστωτές, άσκησαν αγωγή κατά της ΕΚΤ ζητώντας αποζημιώσεις για την οικονομική ζημία που υπέστησαν, με την τελική απόφαση των αρμόδιων δικαστηρίων να μην τους δικαιώνει (Κανέλλος, 2019).

1.3.3 Δεύτερο μνημόνιο

Όπως επισημάνθηκε οι στόχοι του πρώτου μνημονίου ήταν εξ αρχής δύσκολο να επιτευχθούν. Η πρόοδος ήταν μικρή προς την κατεύθυνση των φιλόδοξων στόχων του πρώτου προγράμματος προσαρμογής. Αρκετοί είναι οι λόγοι που παρεμπόδισαν την

εφαρμογή, μεταξύ αυτών η αστάθεια στο πολιτικό περιβάλλον, οι αναταραχές στην κοινωνία αλλά και ζητήματα διοικητικής ικανότητας. Πρέπει να ληφθεί υπόψη και η αστοχία των προβλέψεων που δε μπόρεσαν να υπολογίσουν ότι η ύφεση θα ήταν τόσο βαθιά. Σχεδιάστηκαν νέα μέτρα εξυγίανσης το 2011, με τα αποτελέσματα να δείχνουν κάποια πρόοδο στο δημοσιονομικό σκέλος. Το έλλειμμα της γενικής κυβέρνησης από 15,7% του ΑΕΠ το 2009 έπεσε στο 9,5% το 2011.

Η συνταξιοδοτική μεταρρύθμιση και το συμφωνηθέν σχέδιο ιδιωτικοποίησης αποτελούν θεσμικές αλλαγές με τα οφέλη να είναι μακροπρόθεσμα. Η χρηματοπιστωτική σταθερότητα υποστηρίχθηκε με έκτακτα μέτρα που βοήθησαν να χρηματοδοτηθεί κατάλληλα το τραπεζικό σύστημα και η οικονομία. Ωστόσο, δε σημειώθηκε επαρκής πρόοδος στον εκσυγχρονισμό των εσόδων, τη διαχείριση και τον έλεγχο των δαπανών, με τα μέτρα που λήφθηκαν για την καταπολέμηση της φοροδιαφυγής και της εισφοροδιαφυγής και της ταχείας διευθέτησης των πληρωμών στους προμηθευτές να κρίνονται μικρής απόδοσης. Επιπλέον, ενώ έγιναν διάφορα βήματα όσον αφορά τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις για την ενίσχυση της ανάπτυξης, τα επιτεύγματα σε αυτόν τον τομέα σαφώς δεν ήταν ανάλογα με την ανάγκη επιτάχυνσης της αύξησης της παραγωγικότητας και της αποκατάστασης της ανταγωνιστικότητας. Σε αρκετές περιπτώσεις υπήρχαν νόμιμες αμφιβολίες σχετικά με την κυριότητα του προγράμματος από την ελληνική κυβέρνηση. Ως συμπέρασμα μπορεί να ειπωθεί πως οι μεταρρυθμίσεις που εγκρίθηκαν από την άνοιξη του 2010 ήταν ανεπαρκείς για την αποκατάσταση της ανάπτυξης και τη διασφάλιση της δημοσιονομικής πολιτικής, με την Ελλάδα να αδυνατεί να επιστρέψει στις αγορές (European Commission, 2012).

Στην επιστολή που απέστειλε η ελληνική πλευρά στο ΔΝΤ ζητώντας την υπογραφή του 2^{ου} προγράμματος, τονίζεται η ανάγκη για αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας και της ανάπτυξης. Οι υπογράφοντες την επιστολή αναφέρθηκαν στην επιτάχυνση της εφαρμογής των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας, των προϊόντων και των υπηρεσιών. Επεσήμαναν πως έπαιρναν μέτρα για μια ισχυρή ώθηση για τη μείωση του κόστους εργασίας ανά μονάδα προϊόντος και την προστασία της απασχόλησης, ενώ τόνισαν πως ήδη υπήρξε μεταρρύθμιση στο πλαίσιο των συλλογικών διαπραγματεύσεων και τη μείωση του ελάχιστου μισθού. Επίσης αναφέρονται πως για τη μείωση της δυσκαμψίας της αγοράς, θα αναλάβουν πρωτοβουλίες για την ενίσχυση της παραγωγικότητας και την αύξηση του μακροπρόθεσμου αναπτυξιακού δυναμικού, μέσω

των μεταρρυθμίσεων στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών και των βελτιώσεων στο επιχειρηματικό περιβάλλον.Όσον αφορά το δημοσιονομικό έλλειμμα, προκειμένου να γίνει βιώσιμο, προτείνουν την εφαρμογή τολμηρών πολιτικών και μεταρρυθμίσεων.Όσον αφορά τις δαπάνες και τα έσοδα., αναφέρεται συγκεκριμένα « η προσαρμογή θα επιτευχθεί μέσω μόνιμης μείωσης δαπανών και έχουν ήδη εφαρμοστεί μέτρα για το σκοπό αυτό από προηγούμενες ενέργειες. Οι προσπάθειες αυτές θα υποστηριχθούν από την πλευρά των εσόδων, μέσω της φορολογικής μεταρρύθμισης και τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης, ώστε να επιτευχθεί μια πιο δίκαιη κατανομή της φορολογικής επιβάρυνσης και εξάλειψη της φοροδιαφυγής. Πράγματι, για να αναζωογονηθεί αυτή η κρίσιμη τελευταία προσπάθεια, έχουμε ήδη αναλάβει δράσεις για την ενίσχυση της φορολογικής διοίκησης. Έχουμε υιοθετήσει μια ολοκληρωμένη στρατηγική του τραπεζικού τομέα για να εξασφαλίσουμε ένα βιώσιμο και ανταγωνιστικό τραπεζικό περιβάλλον που υποστηρίζει την οικονομική ανάκαμψη και τη σταθερή ανάπτυξη. Το τραπεζικό σύστημα θα αναδιαρθρωθεί και θα ανακεφαλαιωθεί, μετά την επερχόμενη ανταλλαγή χρεωστικών τίτλων». Κλείνοντας αναφέρουν πως παραμένουν δεσμευμένοι στα φιλόδοξα σχέδια των ιδιωτικοποιήσεων και την ενθάρρυνση των ιδιωτικών επενδύσεων για τη στήριξη της μακροπρόθεσμης ανάπτυξης (IMF, 2012).

1.3.4 Τρίτο μνημόνιο

Το τρίτο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής της Ελλάδας ξεκίνησε τον Αύγουστο του 2015, με την πρόβλεψη να ολοκληρωθεί στις 20 Αυγούστου 2018. Η στήριξη χρηματοδότησης είναι 86 δις ευρώ και παρέχεται από τον Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας (ΕΜΣ). Όπως και στα προηγούμενα προγράμματα, η χρηματοδότηση συσχετίζεται με τη λήψη μεταρρυθμιστικών μέτρων. Η Ελλάδα, προκειμένου να λάβει τη χρηματοδότηση, δεσμεύτηκε για την υλοποίηση μεταρρυθμίσεων για την αντιμετώπιση των τρεχουσών οικονομικών της προβλημάτων. Τον στόχο του νέου προγράμματος αποτελεί η βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Το αίτημα από την ελληνική πλευρά στάλθηκε στον ΕΜΣ στις 8/7/2015, όπου γίνεται αναφορά ότι σκοπός του προγράμματος αποτελεί η κάλυψη των υποχρεώσεων του χρέους και η εξασφάλιση της σταθερότητας του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Ο ΕΜΣ ανέθεσε στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή ως προτεραιότητα την αξιολόγηση του αιτήματος η οποία έγινε και ήταν θετική. Η έκδοση της αξιολόγησης έγινε στα μέσα Ιουλίου 2015, όπου ουσιαστικά δόθηκε η έγκριση να αρχίσουν οι διαπραγματεύσεις για τη στήριξη της Ελλάδας για τρίτη φορά.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε αποτυπώθηκαν σημαντικά συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, προκύπτει πως για να καταστεί βιώσιμο το δημόσιο χρέος απαιτείται η υλοποίηση ενός αξιόπιστου προγράμματος μεταρρυθμίσεων και πρόσθετων δράσεων για τη μείωση του χρέους, χωρίς να χρειαστεί να γίνουν απομειώσεις της ονομαστικής του αξίας. Επίσης, επισημάνθηκε η ανάγκη για τη λήψη μέτρων, τα οποία αν τελικά ληφθούν, θα εξασφαλίσουν ότι θα υφίσταται βιωσιμότητα των χρηματοδοτικών αναγκών της χώρας. Για παράδειγμα, τέτοια μέτρα είναι η επιμήκυνση των περιόδων χάριτος και αποπληρωμής, τα οποία θα εξαρτώνται από την πλήρη εφαρμογή των μέτρων που έχουν συμφωνηθεί στο πλαίσιο του προγράμματος (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2010).

1.4 Επιδράσεις της κρίσης στην Ελλάδα

Οι επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας πριν από την κρίση δε μπόρεσαν να αποτρέψουν τη λιτότητα το 2010. Κάθε ένα από τα μνημόνια που υπέγραψε η χώρα ταυτίζονταν με πλήθος μεταρρυθμιστικών μέτρων. Ωστόσο, οι πολιτικές λιτότητας που ακολουθούνταν από τότε ήταν επαναλαμβανόμενες και δεν αντιστάθμισαν αλλά μάλλον ενίσχυαν τις δυσμενείς επιπτώσεις της ύφεσης στη διανομή των εισοδημάτων.

Όπως αναφέρει ο Matsagannis (2013), η απότομη άνοδος της ανεργίας και η μείωση των εισοδημάτων αύξησε τον κίνδυνο φτώχειας λόγω των κενών στο δίκτυ κοινωνικής ασφάλισης. Επεσήμανε πως επειδή η μακροχρόνια ανεργία θα παραμείνει σε υψηλά επίπεδα στο άμεσο μέλλον, η κατάσταση των ενηλίκων και των παιδιών στα νοικοκυριά των ανέργων αποτελεί πλέον το νέο κοινωνικό ζήτημα της Ελλάδας.

Τα μέτρα πολιτικής που σχεδιάστηκαν για την αντιμετώπιση των κοινωνικών επιπτώσεων κρίθηκαν ανεπαρκή. Αναγνωρίζονται κάποιες βελτιώσεις που επέφερε η μεταρρύθμιση στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας, ωστόσο τα περισσότερα μέτρα περικοπών είναι οριζόντια και διατάραζαν τις οργανώσεις του υγειονομικού και κοινωνικού τομέα.

Περαιτέρω, ο Matsagannis κάνει αναφορά στη πτώση των εισαγωγών και την επιδείνωση των αποδοχών και των συνθηκών εργασίας των εργαζομένων. Για τη μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης αναφέρει πως είναι άκρως αναγκαία, αλλά εστίασε στη μείωση του αριθμού των υπαλλήλων, χωρίς να πραγματοποιούνται καινοτόμες μεταρρυθμίσεις και απουσιάζει η προσπάθεια για τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Τονίζει την ανάγκη για αποτροπή της εγκατάλειψης της υπεράσπισης των αναγκών των απλών εργαζομένων για αξιοπρεπείς θέσεις εργασίας και με επαρκή αμοιβή, ώστε να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις των απλών πολιτών για προσιτές δημόσιες υπηρεσίες, αποτελεσματική διοίκηση και διαφάνεια.

Σε γενικές γραμμές, τα μέτρα ως απάντηση στις κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης ήταν λάθος. Η μεταρρύθμιση του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας προκάλεσε λίγες αλλά ευπρόσδεκτες βελτιώσεις. Για το σύνολο της ρητορικής των πολιτικών παραγόντων στο εσωτερικό και των διεθνών οργανισμών στο εξωτερικό, σχετικά με την ανάγκη ενίσχυσης του δικτύου κοινωνικής προστασίας, τα αποτελέσματα κρίνονται απογοητευτικά.

Η μεταρρύθμιση της αγοράς εργασίας γίνεται υπό το πρίσμα της διαρκούς μείωσης της αποζημίωσης για το εργατικό δυναμικό, τη συνεχή αποδυνάμωση των θεσμών της αγοράς εργασίας, προσδοκώντας πως είναι ο τρόπος για τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας. Τα μέχρι στιγμής αποδεικτικά στοιχεία δείχνουν ότι αυτό δεν συμβαίνει, κάτι το οποίο φαίνεται κυρίως από τη μείωση των μισθών και την επιδείνωση των συνθηκών εργασίας.

Όσον αφορά τη μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης, ταυτίστηκε με τη μείωση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων χωρίς να γίνεται προσπάθεια για τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Υπήρξαν πολλές αντιδράσεις από τα συνδικάτα, ενώ οι κυβερνήσεις δε μπόρεσαν να φανούν αποφασιστικές για τη λήψη δραστικών μέτρων. Υπήρξε μείωση μισθών για το μεγάλο όγκο των δημοσίων υπαλλήλων, ενώ για πολλές κατηγορίες όπως γιατροί, δικαστικοί και σώματα ασφαλείας οι μειώσεις δεν ήταν τόσο ραγδαίες.

Ωστόσο, σημαντικά μέτρα λήφθηκαν στον τομέα της φορολογίας, με την πίεση να αυξάνεται σε τεράστιο επίπεδο, ενώ η φοροδιαφυγή δε φαίνεται να είναι τόσο μεγάλη. Οι περικοπές της χρηματοδότησης έχουν υπερβεί την εξοικονόμηση της αποτελεσματικότητας και τώρα απειλούν τη συνήθη λειτουργία των νοσοκομείων και των

σχολείων. Ωστόσο, για τομείς όπως η ναυτιλία, η φορολογία παρέμεινε σε χαμηλά επίπεδα (Matsagannis, 2013).

Η διαρκής ύφεση έχει συνδεθεί με ένα ευρύ φάσμα αρνητικών κοινωνικών συνεπειών. Σύμφωνα με στοιχεία που προέρχονται από την ΕΛΣΤΑΤ, το ποσοστό του πληθυσμού που κινδυνεύει από τη φτώχεια ή τον κοινωνικό αποκλεισμό αυξήθηκε από 28,1% το 2008 σε 35,7% το 2013 και σε 36% το 2014 (ΕΛΣΤΑΤ, 2015).

Σε άλλη έρευνα που διεξήχθη από την ΓΣΕΒΕΕ προσδιορίστηκε πως ένα ποσοστό 93,7% των νοικοκυριών απώλεσε εισόδημα μετά το ξέσπασμα της κρίσης, που τα οδήγησε στη μείωση της κατανάλωσης βασικών αγαθών και τροφίμων και σε καθυστέρηση πληρωμής χρεών. Ανησυχητική είναι η άποψη που εξέφρασαν σχετικά με την αδυναμία κάλυψης των οικονομικών τους υποχρεώσεων στο μέλλον. Η κρίση είχε σημαντική επίπτωση και στον παιδικό πληθυσμό. Σημαντική είναι η αύξηση της παιδικής φτώχειας από ποσοστό 23% το 2008 σε ποσοστό 40,5% το 2012. Ωστόσο, η σημαντικότερη επίπτωση είναι η ανεργία, με την τρομακτική αύξηση των ποσοστών να σχετίζεται με ποικίλα προβλήματα στον ελληνικό πληθυσμό, στην ελληνική οικονομία και ανάπτυξη. Ο αριθμός των απασχολούμενων μειώθηκε κατά 20% (δηλαδή 930.000 άτομα) μεταξύ του 2010 και του 2013, με την κορύφωση να εμφανίζεται το 2015, με ποσοστό 25,6% να είναι άνεργοι, νούμερο ρεκόρ στο σύνολο της Ευρωζώνης. Σε αυτό το υψηλό ποσοστό ανεργίας, το κράτος είχε αδυναμία να ανταποκριθεί με παροχές, λόγω του οικονομικού κλίματος, με μικρό ποσοστό των ανέργων να τυγχάνει παροχών (Economou et al., 2016).

Από τα ανωτέρω γίνεται σαφές ότι η ανεργία και οι οικονομικές δυσκολίες είναι τα καθοριστικά χαρακτηριστικά της χρηματοπιστωτικής κρίσης στην Ελλάδα.

1.4.1 Επιπτώσεις στην υγεία

Από τις πιο σημαντικές επιπτώσεις της κρίσης προκλήθηκαν στον τομέα της υγείας, όπου παρουσιάστηκε σταδιακή επιδείνωση της δημόσιας υγείας (Kentikelenis et al., 2014).

Αναφέρεται στη βιβλιογραφία πως τη χρονική περίοδο μεταξύ 2009-2011 η Ελλάδα παρουσίασε άνηση νοσηρότητα και θνησιμότητα από διάφορες επιδημίες μεγάλης κλίμακας, συμπεριλαμβανομένης της εμφάνισης λοιμώξεων του ιού του Δυτικού Νείλου (WNV), της ελονοσίας και μιας μεγάλης έκρηξης του HIV μεταξύ των χρηστών ενέσιμων ναρκωτικών (Bonovas & Nikolopoulos, 2012).

Οι αρνητικές επιπτώσεις της επιδημίας του HIV εν μέσω της ύφεσης επιβεβαιώθηκαν από μια άλλη μελέτη των Nikolopoulos et al. (2015), η οποία παρόλα αυτά ανέφερε μέτρια επίδραση στην υγεία από την οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα μεταξύ των χρονικών περιόδων 2003-2007 και 2008-2012 έχει τεκμηριώσει την επιδείνωση σε 5 από τους 30 δείκτες υγείας: συχνότητα εμφάνισης HIV, μητρική θνησιμότητα, ανεπαρκώς καθορισμένες καταστάσεις, βρεφική θνησιμότητα και αυτοκτονία.

Αντίκτυπος υπάρχει και στο ποσοστό των αυτοκτονιών, κυρίως μετά τη θέσπιση των πρώτων σημαντικών μέτρων λιτότητας τον Ιούνιο 2011. Σε παρόμοια μελέτη που διεξήχθη για το χρονικό διάστημα μεταξύ 2003 και 2012 διαπιστώθηκε μεγάλη αύξηση των αυτοκτονιών σε ποσοστό 35% την περίοδο μεταξύ 2010 και 2012. Στην ίδια μελέτη γίνεται αναφορά στο γεγονός πως η ανεργία συσχετίζεται με τη θνησιμότητα από αυτοκτονία ιδίως μεταξύ των ανδρών που βρίσκονται σε παραγωγική εργασία. Από τα ανωτέρω συμπεραίνεται πως η συνεχιζόμενη ύφεση στην Ελλάδα έχει οδηγήσει σε σταδιακή μείωση της υγείας του πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένης της ψυχικής του υγείας (Economou et al., 2016).

Οι μισθοί μειώθηκαν από το 2010 έως το 2018 σε ποσοστό 20%, ενώ το ανησυχητικό στοιχείο από τους δείκτες ανεργίας είναι το υψηλό ποσοστό της ανεργίας των νέων (The Lancet Public Health, 2018).

Στην έκθεση του ΟΟΣΑ για την Ελλάδα (OECD, 2017) έγινε αναφορά στη φτώχεια των παιδιών, συνέπεια της συνεχούς κρίσης σε συνδυασμό με τις ανεπαρκείς πολιτικές στον τομέα της κοινωνικής προστασίας.

Στην ίδια έκθεση ιδιαίτερη μνεία γίνεται για το υψηλό ποσοστό του πληθυσμού που αναφέρουν απροσδιόριστες ιατρικές ανάγκες, το οποίο κυμαίνεται σε 14,5%, που είναι τριπλάσιο από το μέσο όρο των χωρών της Ε.Ε.

Σε μελέτη των Μπελετισιώτη και συν (2018) γίνεται αναφορά στο γεγονός πως τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόστηκαν σε όλο το φάσμα της δημόσιας διοίκησης οδήγησαν στη μείωση των δημοσίων δαπανών, με τη μείωση στους προϋπολογισμούς των δομών υγείας να είναι πολύ μεγάλες.

Για τις επιπτώσεις στον τομέα υγείας οι Economou et al. (2017) στη μελέτη τους αναφέρθηκαν στην αύξηση του δείκτη θνησιμότητας, στις επιπτώσεις στη ψυχική υγεία των πολιτών και στη δυναμική τάση στα λοιμώδη νοσήματα.

Η υποχρηματοδότηση των συστημάτων υγείας επέφερε ανεπάρκεια στο σύνολο των πόρων του υγειονομικού τομέα, με αποτέλεσμα να επηρεαστούν οι προσφερόμενες υπηρεσίες και να διευρυνθούν οι ανισότητες σε ζητήματα πρόσβασης των πολιτών στο σύστημα υγείας. Κάποιες από τις συνέπειες αναφέρονται στη μείωση σε φάρμακα και αναλώσιμο υγειονομικό υλικό, περιορισμούς στις παροχές από τα ασφαλιστικά ταμεία και τις δομές υγείας, ενώ την ίδια στιγμή οι πολίτες αδυνατούν να καλύψουν το κόστος των υπηρεσιών υγείας (Μπελετσιώτη, Παπαδόπουλος & Νιάκας, 2018).

Στα πρώτα χρόνια της κρίσης οι Κυριόπουλος & Τσιάντου (2010) επεσήμαναν μια διαφορετική παράμετρο της κρίσης και συγκεκριμένα την κοινωνική κλιμάκωση που παρουσιάζει. Εκείνοι που βρίσκονται σε χαμηλότερη κοινωνική θέση, διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο πρόωρου θανάτου και αυξημένης νοσηρότητας λόγω ζητημάτων σχετικών με την κρίση, όπως οι συνθήκες στέγασης και διαμονής, η ελλιπής ιατρική περίθαλψη και τα μικρά εισοδήματα.

Η σημαντικότητα των επιπτώσεων της κρίσης φάνηκε και από την αύξηση των θανάτων στη χώρα την πρώτη περίοδο της κρίσης. Οι Vlachadis et al. (2014) στην έρευνα τους διαπίστωσαν πως το ένα τρίτο των επιπλέον θανάτων που σημειώθηκαν στη χώρα έχουν στενή θετική σχέση με τις πολιτικές περιορισμού στον υγειονομικό τομέα, όπως η αύξηση της ανισότητας πρόσβασης στους ασθενείς και κυρίως σε εκείνους που παρουσιάζουν χρόνιες νόσους.

Οι Τούντας και συν (2016) αναφέρονται σε επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής του ελληνικού πληθυσμού. Τέλος στην έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (2017) αναφέρεται χαρακτηριστικά η μείωση του χρόνου ζωής των πολιτών στην Ελλάδα που διανύεται με καλή υγεία.

Κεφάλαιο 2: Ο κλάδος τροφίμων

2.1 Ο κλάδος τροφίμων στην Ελλάδα

Η βιομηχανία τροφίμων και ποτών είναι ένας από τους σημαντικότερους κλάδους της ελληνικής μεταποίησης. Σύμφωνα με μελέτη που πραγματοποίησε η PricewaterhouseCoopers (PwC) το 2018, αντιπροσωπεύει περίπου το 30% της συνολικής απασχόλησης και των εσόδων.

Το 2011 κάλυψε το 27,8% της συνολικής απασχόλησης του δευτερογενούς τομέα, παρουσιάζοντας αύξηση καθώς το 2009 συγκέντρωνε το 26,2% του συνολικού κύκλου εργασιών (Notta & Vlachnei, 2014).

Η βιομηχανία κατάφερε τα τελευταία χρόνια να παραμείνει ανεπηρέαστη από τους οικονομικούς περιορισμούς και κατά την περίοδο 2012-2015 αύξησε τις συνολικές εξαγωγές της κατά 26%, γεγονός που αποδίδεται κυρίως στους υποτομείς των ελαίων και των γαλακτοκομικών προϊόντων (PwC, 2018). Ένα ακόμα χαρακτηριστικό του κλάδου είναι η υψηλή συγκέντρωση επιχειρήσεων και ο υψηλός κατακερματισμός.

Από τα πρώτα χρόνια της κρίσης, τα στοιχεία έδειχναν πως ο κλάδος είναι ανθεκτικός στην κρίση, δείχνοντας ιδιαίτερη αντοχή. Το 2014 ο κλάδος καλύπτει το 1/5 από το σύνολο των επιχειρήσεων του τομέα της μεταποίησης, συγκριτικά και με τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. Οι λόγοι που προκύπτει αυτό το συμπέρασμα είναι η υπανάπτυξη που παρουσίασαν άλλοι κλάδοι του μεταποιητικού τομέα, αλλά κυρίως η δυναμική του κλάδου, η οποία προέρχεται από τη στενή συσχέτιση με τον τουριστικό τομέα και την εστίαση. Περαιτέρω, οι λόγοι που έχουν καταστήσει τον τομέα πρωταγωνιστή της αγοράς την περίοδο της κρίσης είναι (insurance world, 2014):

- Το πλήθος των επιχειρήσεων που εντάσσονται στον τομέα (ποσοστό 33,5% του συνόλου των βιομηχανικών επιχειρήσεων).
- Η μεγάλη εμπειρία επιχειρηματικότητας.
- Η ευελιξία που επιδεικνύουν οι πολλές μικρές επιχειρήσεις του κλάδου.

- Οι νέες μορφές επιχειρήσεων, όπως οι συνεταιρισμοί και οι κοινωνικές επιχειρήσεις, οι οποίες προσφέρουν τη δυνατότητα για την ανάπτυξη επιχειρηματικότητας.
- Η μεγάλη εξαγωγική δραστηριότητα και η εμπειρία από τις εξαγωγές που έχουν αποκτήσει κάποιοι υποκλάδοι (λαχανικά, γάλα-τυριά, είδη κρέατος, έλαια).
- Οι συνθήκες που επικρατούν στο κλίμα και το έδαφος στην Ελλάδα, που συμπεριφέρονται θετικά στην παραγωγή προϊόντων υψηλής ποιότητας.
- Η παραγωγή διαφοροποιημένων προϊόντων με χαρακτηριστικά που έχουν υψηλή αξία.
- Η αναγνώριση σε όλον τον κόσμο των ωφελειών που έχει η μεσογειακή διατροφή, συνδυαστικά με την έλξη στο καταναλωτικό κοινό των προϊόντων παράδοσης που προσφέρονται από τοπικές επιχειρήσεις.
- Η σημαντική προοπτική για μεγαλύτερη ανάπτυξη του κλάδου, που θα προέλθει από τις συνέργειες με τον τριτογενή τομέα της υπηρεσίας, τον τουρισμό και τα ξενοδοχεία.

Όσον αφορά τους υποκλάδους των τροφίμων και ποτών, σημαντικά στοιχεία που πρέπει να αναφερθούν είναι (Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας, 2017):

- Η αρτοποιία και τα αλευρώδη κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό όσον αφορά την ακαθάριστη προστιθέμενη αξία (26%) και στη συνέχεια ακολουθεί ο υποκλάδος των ποτών (14%), τα γαλακτοκομικά και τα άλλα είδη διατροφής από 13%.
- Η αρτοποιία και τα αλευρώδη κατέχουν το μεγαλύτερο ποσοστό όσον αφορά την αξία παραγωγής από 20%. Ακολουθούν τα γαλακτοκομικά (15%), τα ποτά (14%) και τα φρούτα με 11%.
- Στον υποκλάδο της αρτοποιίας και των αλευρωδών, βρίσκεται ο μεγαλύτερος αριθμός επιχειρήσεων του κλάδου, με μεγάλη διαφορά από τους υπόλοιπους, καθώς συγκεντρώνει ποσοστό 61%.

- Αναφορικά με τον κύκλο εργασιών, δύο υποκλάδοι κατέχουν το ίδιο ποσοστό και βρίσκονται στην κορυφή και είναι τα γαλακτοκομικά, η αρτοποιία και τα αλευρώδη.
- Σε σχέση με την παραγωγικότητα εργασίας, η υψηλότερη επίδοση καταγράφηκε από τον υποκλάδο των ζωοτροφών (53,6 ευρώ ανά εργαζόμενο) και ακολουθούν τα ποτά (48,7 ευρώ ανά εργαζόμενο).

Η Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (2017) έχει προβεί σε ανάλυση SWOT του κλάδου τροφίμων και ποτών, ανάλυση που παρατίθεται με τη μορφή πίνακα κατωτέρω.

Δυνατά Σημεία	Αδυναμίες
Η σημασία του κλάδου στην οικονομία	Οι ελάχιστοι πόροι που προορίζονται για τη χρηματοδότηση της έρευνας
Το αποτελεσματικό οργανωτικό πλαίσιο λειτουργίας	Η διάρθρωση του κλάδου με το πλήθος των Μικρομεσαίων επιχειρήσεων
Η εμπιστοσύνη των πολιτών για τα ελληνικά προϊόντα	Ο μεγάλος όγκος επιχειρήσεων που δε διαθέτουν στην οργανωτική τους δομή ανεξάρτητο τμήμα έρευνας και ανάπτυξης
Οι μικρές επιπτώσεις από την πρόσφατη οικονομική κρίση	Η απουσία επαρκούς αντάρκειας σε πρώτες ύλες
Η τάση που δείχνουν οι επιχειρήσεις για ανανέωση στον εξοπλισμό και την παραγωγή	Το μέγεθος της αγοράς στην Ελλάδα
Ο σημαντικός βαθμός εξωστρέφειας	Το νομοθετικό πλαίσιο με τις συχνές αλλαγές και οι δυσκολίες για την επιχειρηματικότητα
Τα ιδιαίτερα οργανοληπτικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν συγκεκριμένα προϊόντα	Οι λιγοστές συνεργασίες με τα κέντρα έρευνας και τα πανεπιστήμια, που οδηγεί στην ελλιπή πρόσβαση στη διαθέσιμη γνώση
Η ενημέρωση των επιχειρήσεων του κλάδου σχετικά με τα εργαλεία	Η εξαγωγή πολλών προϊόντων, κυρίως γεωργικών, που δεν τα χαρακτηρίζει

χρηματοδότησης, που βρίσκεται σε καλό επίπεδο	υψηλή προστιθέμενη αξία
Η βελτίωση των επιχειρήσεων σε ζητήματα σχετικά με τη διαχείριση χρηματοδοτούμενων δράσεων	
Ευκαιρίες	Απειλές
Η διαρκής αυξητική τάση για προϊόντα ποιότητας από την αγορά	Το γενικότερο περιβάλλον που δεν είναι ακόμα αρκετά ευνοϊκό για τις επενδύσεις
Η αξιοποίηση της καινοτομίας και των νέων τεχνολογιών	Το χαμηλό κόστος που παρουσιάζουν τα προϊόντα από τις εισαγωγές
Τα νέα χρηματοδοτικά εργαλεία (π.χ. HORIZON 2020)	Η ζήτηση για πιο φθηνά προϊόντα, που έχει αναδειχθεί από ομάδα καταναλωτών
Η διάδοση των συμβολιασικών καλλιεργειών	Η υποβάθμιση του συστήματος εκπαίδευσης
Η ενεργοποίηση ποικίλων συνεργασιών σε όλα τα επίπεδα με όχημα την τεχνολογία και τα χρηματοδοτούμενα προγράμματα	Το μεγάλο εύρος που παρουσιάζουν οι διακυμάνσεις στις πρώτες ύλες σε όλον τον κόσμο
	Η όξυνση του ανταγωνισμού που προέρχεται κυρίως από τις χώρες που γειτνιάζουν με την Ελλάδα
	Το αρνητικό περιβάλλον για την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας
	To braindrain

Πίνακας 2.1: Ανάλυση SWOT Κλάδου τροφίμων – ποτών
Πηγή: Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας

Όπως δήλωσε ο Πρόεδρος της Κεντρικής Ένωσης Επιμελητηρίων και του ΕΒΕΑ κ. Μίχαλος το 2018, ο κλάδος των τροφίμων – ποτών δείχνει το δρόμο για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας. Αναφέρθηκε πως ο κλάδος αποτελεί το μεγαλύτερο εργοδότη καθώς απασχολεί ποσοστό 28% του συνόλου των εργαζομένων και είναι ο πρώτος κλάδος σε όρους αξίας παραγωγής και ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας στη μεταποίηση. Εκτιμά

πως ο κλάδος μπορεί να γίνει οδηγός στην προσπάθεια της ελληνικής οικονομίας να μεταβεί σε ένα υγιές μοντέλο ανάπτυξης στηριζόμενος στην ποιότητα, την καινοτομία και την εξωστρέφεια. Επίσης έκανε αναφορά στη δυναμική, την ανταγωνιστικότητα και την εξωστρέφεια που επέδειξε ο κλάδος κατά την περίοδο της κρίσης και στο γεγονός της συνεχούς επένδυσης την ίδια περίοδο, στοιχεία που τον οδήγησαν στην αύξηση της αξίας των συναλλαγών του (iefimerida, 2018).

Ως γενικό συμπέρασμα φαίνεται πως ο κλάδος τροφίμων και ποτών έχει αυξημένη σημαντικότητα για τη μεταποίηση στη χώρα. Ακόμα και την περίοδο της κρίσης κατάφερε και διατήρησε τη δυναμική του, γεγονός που οφείλεται στη αύξηση της παραγωγής τροφίμων, λόγω της ζήτησης από το εξωτερικό, με τις εξαγωγές αντίστοιχα να παρουσιάζουν αύξηση.

2.2 Παρουσίαση σχετικών ερευνών

Τα κυριότερα συμπεράσματα της έρευνα της PwC (2018) για τον κλάδο τροφίμων στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια είναι τα ακόλουθα:

- Μεταξύ των ετών 2012-2015 αυξήθηκαν τα έσοδα των εταιριών του κλάδου, η κερδοφορία τους δεν παρουσίασε μείωση, με τις επενδύσεις τους να κρίνονται λογικές, προκειμένου να ελέγξουν τα χρέη τους
- Ποσοστό μόλις 27% των εταιριών του κλάδου έχουν τα χαρακτηριστικά εταιριών Zombies, με το σύνολο των εταιριών του κλάδου να παραμένει ανταγωνιστικός, ενώ στο τέλος της κρίσης εμφανίζεται βελτιωμένος.
- Μία μέση εταιρία του κλάδου είναι συνήθως μια μικρή εταιρία με τα κεφάλαια που έχει επενδύσει να είναι λίγα. Έχουν το χαρακτηριστικό ότι όταν προβαίνουν σε αύξηση των ποσών που κατευθύνονται για επενδύσεις, συνήθως οδηγούνται σε συρρίκνωση του ποσοστού απόδοσης των κεφαλαίων.
- Ποσοστό 50% της συνολικής παραγωγής που καταγράφει ο κλάδος, καλύπτεται από τρεις υποκλάδους και συγκεκριμένα των γαλακτοκομικών προϊόντων, της αρτοποιίας και των ελαίων. Όλοι οι υπόλοιποι καλύπτουν από ένα μικρό ποσοστό και συνολικά καλύπτουν το υπόλοιπο μισό του κλάδου.

- Στον κλάδο κυριαρχούν οι υποκλαδικές διαφοροποιήσεις. Συγκεκριμένα υπάρχουν υποκλάδοι με υψηλή συγκέντρωση Stars, Grey, Zombies και διπολικοί υποκλάδοι.
- Οι Stars είναι εκείνοι που το μέγεθος τους είναι μικρό. Αυτοί είναι ο υποκλάδος των φρούτων και των λαχανικών, της κονσερβοποιίας και των αλκοολούχων ποτών.
- Ένα πολύ υψηλό ποσοστό που προσεγγίζει το 85%, διατήρησε την ανταγωνιστικότητα του ή και τη βελτίωσε την περίοδο 2012-2015.
- Οι υποκλάδοι Zombie είναι των πουλερικών, των αλιευμάτων και του κόκκινου κρέατος.
- Από το σύνολο της παραγωγής ποσοστό 37% κατευθύνεται σε εξαγωγές. Κυρίως αφορούν «non-branded» εξαγωγές.
- Μόλις πέντε υποκλάδοι έχουν έντονη εξαγωγική δραστηριότητα, ενώ οι υπόλοιποι κυριαρχούνται από υψηλή εσωστρέφεια. Ωστόσο υπάρχουν υποκλάδοι που παρότι εσωστρεφείς παρουσιάζουν μια σημαντική τάση ανάπτυξης των εξαγωγών τους, με το χαρακτηριστικό που τους ωθεί σε αυτήν την κατεύθυνση να είναι το μέγεθος τους (π.χ. γαλακτοκομικά).

Ο κλάδος συνολικά, σε σύγκριση με άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, βρίσκεται χαμηλά σε ανταγωνιστικότητα και εξωστρέφεια, συνέπεια δομικών προβλημάτων που συμβάλουν στη δημιουργία ενός περιοριστικού πλαισίου δυναμικής ανάπτυξης.

Αναφορικά με τον εξαγωγικό προσανατολισμό των επιχειρήσεων του κλάδου, εκτιμάται πως οι περιορισμοί που συναντούν σχετίζονται άρρηκτα με τις αστοχίες της αγοράς και τα μικρά μεγέθη των επιχειρήσεων.

Οι προβλέψεις της έκθεσης κάνουν λόγο για την αναδιάρθρωση του κλάδου από εταιρίες consolidators, συνέπεια της πίεσης από τη χαμηλή εξαγωγική δραστηριότητα και τη χαμηλή συγκέντρωση.

Προκειμένου για την ανάπτυξη του κλάδου, προτείνεται μέσω ενός στρατηγικού σχεδίου να πραγματοποιηθεί συστηματική συγκέντρωση πωλήσεων υπό κοινό εμπορικό σήμα.

παράγοντας που οδηγεί σε συγκέντρωση παραγωγής, σε μείωση του κόστους και σε μία πιο ισχυρή πολιτική μάρκετινγκ.

Εκτίμηση της PwC είναι πως αν δεν υπάρξει συγκέντρωση στον κλάδο, τόσο ενδοκλαδική όσο και διακλαδική, τότε ο κλάδος θα ακολουθήσει την ίδια πορεία με το παρελθόν. Μετά από ανάλυση των στοιχείων, η εταιρία συμπεραίνει πως το 2023 θα εμφανίσει ο κλάδος βελτίωση όσον αφορά την ανταγωνιστικότητα του, ωστόσο χωρίς τις αλλαγές που προτείνονται θα εξακολουθήσει να έχει τα ίδια δομικά προβλήματα και περιορισμούς.

Η έρευνα των Chytis et al. (2018) έχει στόχο να προσδιορίσει τους παράγοντες που επηρέασαν την απόδοση των εταιρειών τροφίμων που είναι εισηγμένες στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών (Χ.Α.Α.) την περίοδο της κρίσης και συγκεκριμένα για το διάστημα μεταξύ 2008-2012.

Για την επίτευξη του σκοπού της μελέτης, οι μελετητές συσχέτισαν την κερδοφορία με επτά επεξηγηματικές μεταβλητές μεταξύ των οποίων η μόχλευση, το μέγεθος της επιχείρησης και η ρευστότητα.

Τα περιγραφικά στατιστικά στοιχεία των προαναφερόμενων μεταβλητών αντικατοπτρίζουν τις σημαντικές επιπτώσεις της χρηματοπιστωτικής κρίσης στους δείκτες απόδοσης των εταιρειών τροφίμων που είναι εισηγμένες στο Χ.Α.Α.

Τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης καταδεικνύουν ότι η κερδοφορία συνδέεται σημαντικά και θετικά με το μέγεθος της επιχείρησης και τον δείκτη ταχύτητας εξοφλήσεως προμηθευτών. Αυτό ουσιαστικά σημαίνει πως οι επιχειρήσεις που είναι μεγαλύτερες σε σχέση με το σύνολο των περιουσιακών στοιχείων και εξοφλούν τους προμηθευτές τους σε περισσότερες ημέρες παρουσιάζουν αυξημένη κερδοφορία κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Αναφορικά με τη συσχέτιση της κερδοφορίας και του λόγου των απασχολούμενων κεφαλαίων προς τα καθαρά πάγια περιουσιακά στοιχεία και του δείκτη ταχύτητας κυκλοφορίας αποθεμάτων εντοπίστηκε μια αρνητική συσχέτιση.

Για τις υπόλοιπες μεταβλητές που μελετήθηκαν δεν βρέθηκαν σημαντικοί επεξηγηματικοί παράγοντες για τις επιδόσεις των εισηγμένων εταιρειών τροφίμων της περιόδου 2008-2012.

Πρέπει να αναφερθεί πως τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης σχετικά με τον αντίκτυπο του μεγέθους της επιχείρησης στις επιδόσεις των εισηγμένων εταιρειών τροφίμων επιβεβαιώνουν τα ευρήματα και προηγούμενων σχετικών μελετών (Notta & Vlachvei, 2014 ; Kontogeorgos et al., 2017).

Κλείνοντας τη μελέτη τους, κάνουν αναφορά στο γεγονός πως τα αποτελέσματα σχετικά με τον αντίκτυπο στην κερδοφορία του λόγου των απασχολούμενων κεφαλαίων προς τα καθαρά πάγια περιουσιακά στοιχεία, του δείκτη ταχύτητας εξοφλήσεως προμηθευτών και του δείκτη ταχύτητας κυκλοφορίας αποθεμάτων προσφέρουν νέα στοιχεία για τους παράγοντες που επηρέασαν την απόδοση των εισηγμένων εταιρειών τροφίμων κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Μια άλλη μελέτη στην Ελλάδα διεξήχθη από τους Kontogeorgos et al. (2017), που μελέτησαν τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην τυροκομική βιομηχανία, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η κερδοφορία επηρεάστηκε δυσμενώς από την κρίση.

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα της ανάλυσης τους, κάνουν αναφορά στο γεγονός πως η οικονομική κρίση επηρέασε αρνητικά την κερδοφορία των ελληνικών τυροκομικών επιχειρήσεων. Ο κύριος λόγος που έγινε αυτό είναι η βαθιά ύφεση της ελληνικής οικονομίας και η σημαντική μείωση που προέκυψε στη ζήτηση για αγαθά και προϊόντα διατροφής.

Σε άλλα αποτελέσματα της ανάλυσης τους φαίνεται πως η κερδοφορία επηρεάζεται θετικά και από το μέγεθος των επιχειρήσεων του υποκλάδου των τυροκομικών (επίπεδο σημαντικότητας 1%), στοιχείο που ενισχύει το γεγονός ότι οι μεγάλες επιχειρήσεις ακόμα και κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης παρουσιάζουν σημαντική κερδοφορία και αυξάνουν την ανταγωνιστικότητά τους.

Αναφορικά με το δείκτη ρευστότητας, τα στοιχεία δείχνουν πως επηρεάζει θετικά την κερδοφορία των τυροκομικών επιχειρήσεων (επίπεδο σημαντικότητας 1%). Αυτό το αποτέλεσμα ενισχύει την άποψη ότι η ρευστότητα των επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια των κρίσεων στην οικονομία κρίνεται απαραίτητη για την επιβίωση και την ανταγωνιστικότητα των τυροκομικών επιχειρήσεων. Είναι στοιχείο που τους επιτρέπει να διατηρήσουν το μερίδιο αγοράς και τα κέρδη τους.

Τα αποτελέσματα που σχετίζονται με το δείκτη ταχύτητας εισπράξεως απαιτήσεων δείχνουν αρνητική συσχέτιση με την κερδοφορία των επιχειρήσεων του υποκλάδου των τυροκομικών. Αυτό το στοιχείο φανερώνει πόσο μεγάλη σημασία έχει για τις επιχειρήσεις η ύπαρξη μιας καθορισμένης πολιτικής είσπραξης χρεών.

Ωστόσο το πιο σημαντικό ζήτημα που προκύπτει και πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή από τα στελέχη των τυροκομικών επιχειρήσεων είναι το πρόβλημα ρευστότητας. Για να μην οδηγηθούν οι επιχειρήσεις σε προβλήματα λόγω της έλλειψης ρευστότητας, χρειάζεται οι επιχειρήσεις να δίνουν μεγάλη προσοχή σε θέματα συλλογής χρεών και επεκτάσεων πιστώσεων.

Για την πραγματοποίηση της μελέτης τους, με σκοπό τον εντοπισμό των παραγόντων που επηρεάζουν την απόδοση των ελληνικών επιχειρήσεων τυροκομίας για το χρονικό διάστημα μεταξύ 2006-2011 συλλέχθηκαν στοιχεία από τους ισολογισμούς 98 εταιριών του τυροκομικού υποκλάδου που ασκούν δραστηριότητα στην Ελλάδα. Ένα στοιχείο για την ένταξη των εταιριών στη μελέτη είναι ποσοστό μεγαλύτερο από 20% να προέρχεται από την πώληση τυροκομικών προϊόντων.

Στα τελικά συμπεράσματα της μελέτης τους αναφέρεται πως οι εταιρείες παραγωγής είναι λιγότερο κερδοφόρες από τις εμπορικές εταιρείες. Αυτό το αποτέλεσμα θα μπορούσε ενδεχομένως να αποδοθεί στο μέγεθος των εξεταζόμενων επιχειρήσεων τυριού.

Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων παραγωγής τυριού είναι μικρού και μεσαίου μεγέθους παρουσιάζοντας χαμηλή παραγωγική ικανότητα. Σε αντίθεση οι εμπορικές επιχειρήσεις είναι συνήθως πιο μεγάλες επιχειρήσεις στο χώρο της αγοράς τυροκομικών. Επιπλέον οι γεωργικοί συνεταιρισμοί που δραστηριοποιούνται στην αγορά τυριού παρουσιάζουν καλύτερες επιδόσεις συγκριτικά με τις εταιρίες που κατέχουν επενδυτές. Αυτό το επιμέρους συμπέρασμα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για να αποδείξει την ανθεκτικότητα του συνεταιριστικού επιχειρηματικού μοντέλου σε περιόδους κρίσης. Ωστόσο, πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν μόνο τέσσερις γεωργικοί συνεταιρισμοί στο δείγμα των επιχειρήσεων που χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη, οι οποίες αποτελούν επιτυχημένα παραδείγματα συνεταιριστικών επιχειρήσεων στον υποκλάδο από άποψη κερδοφορίας. Πάντως έστω και με αυτό το δεδομένο, δε μπορεί να καταστεί σημαντικός παράγοντας για τη μείωση της ανθεκτικότητας του συνεταιριστικού επιχειρηματικού μοντέλου στην οικονομική κρίση, ούτε αποτελεί αποτρεπτικό παράγοντα για τη μείωση

της ικανότητας αυτής της μορφής των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων να αντιμετωπίσουν στο μέλλον παρόμοιες κρίσεις.

Μία σχετική έρευνα πραγματοποιήθηκε στο εξωτερικό από τους Vokoun et al.(2015). Συγκεκριμένα η μελέτη τους έχει σχέση με τον αντίκτυπο της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στον κλάδο των τροφίμων στην Τσεχία και τη Σλοβακία.

Τα αποτελέσματα της μελέτης δείχνουν ότι η παραγωγικότητα της εργασίας μειώθηκε μόνο το έτος 2008. Καταγράφεται η εκτίμηση πως ο κλάδος στις δύο αυτές χώρες έχει την ικανότητα να αντιδρά σχετικά γρήγορα στις αλλαγές του περιβάλλοντος. Παρουσίασε την περίοδο μελέτης μια σταθερότητα που δεν οφείλεται μόνο στις μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις, οι οποίες είναι πιο έμπειρες, έχουν υποστήριξη από τους δημόσιους φορείς και κάνουν χρήση των οικονομικών κλίμακας. Οφείλεται και στις επιχειρήσεις που εισήγαγαν υψηλότερη παραγωγικότητα (Σλοβακία) και στις επιχειρήσεις με διεθνώς αναγνωρίσιμα πιστοποιητικά (Τσεχία και Σλοβακία).

Έτσι λοιπόν, όπως προκύπτει από τη μελέτη των Vokoun et al. (2015), η βιομηχανία τροφίμων αποτελεί ένα σχετικά σταθερό τομέα στις οικονομίες των δύο χωρών. Η σταθερότητα του τομέα βασίζεται κυρίως στις μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις του κλάδου, οι οποίες ωφελούν τη συνολική παραγωγικότητα της εργασίας. Η μόνη σύσταση των ερευνητών για την οικονομική πολιτική των δύο χωρών είναι η μείωση των βαρών για τις νεοεισερχόμενες επιχειρήσεις στην αγορά τροφίμων στην Τσεχική Δημοκρατία και ενδεχομένως η παρότρυνση των επιχειρήσεων στον τομέα των τροφίμων να αποκτήσουν διεθνώς αναγνωρίσιμα πιστοποιητικά.

Στην έρευνα τους οι Notta & Vlachvei (2014), μελέτησαν τον αντίκτυπο της πρόσφατης κρίσης στην Ελλάδα, στις επιχειρήσεις παραγωγής τροφίμων, με επίκεντρο τον υποκλάδο των τυροκομικών.

Στα αποτελέσματα της έρευνας τους αναφέρουν ότι, πριν την κρίση μόνο το μέγεθος της επιχείρησης είχε σημαντικό αντίκτυπο στην κερδοφορία τους, ενώ κατά τη διάρκεια της κρίσης η κερδοφορία επηρεάστηκε σημαντικά από το μερίδιο αγοράς, τη ρευστότητα και τη μόχλευση.

Στην έρευνα τους συγκέντρωσαν στοιχεία από τον ετήσιο ισολογισμό 128 μεγάλων γαλακτοκομικών επιχειρήσεων, για το χρονικό διάστημα μεταξύ 2006 και 2011 με τους υπολογισμούς χρηματοδοτικών δεικτών που έχουν προεπιλέξει.

Από τους υπολογισμούς των αριθμοδεικτών, φάνηκε αλλαγή στους δείκτες από το 2009 και μετά, χαρακτηριστικό που μπορεί να δείξει την ύπαρξη αλλαγών στη διαρθρωτική δομή.

Προκειμένου να προσδιοριστούν και να ποσοτικοποιηθούν, οι παράγοντες που εξηγούν την κερδοφορία των επιχειρήσεων παραγωγής γαλακτοκομικών προϊόντων που λειτουργούν στην Ελλάδα, οι μελετητές διατύπωσαν ένα μοντέλο με μερίδιο αγοράς, έντασης κεφαλαίου, ρευστότητας, μόχλευσης και κάλυψης μετοχών του δείκτη πάγιων στοιχείων τους ενεργητικού. Προκειμένου να εξεταστεί η ύπαρξη ή όχι σημαντικών διαφορών κερδοφορίας, μεταξύ της περιόδου πριν και μετά κρίσης, η εκτίμηση προσδιορίστηκε σε συγκεκριμένες ομάδες επιχειρήσεων.

Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι, πριν από την κρίση μόνο το μερίδιο αγοράς επηρεάζει θετικά στατιστικά την κερδοφορία των γαλακτοκομικών επιχειρήσεων, γεγονός που δείχνει ότι όσο μεγαλύτερο είναι το μέγεθος μιας επιχείρησης, τόσο μεγαλύτερο είναι το επίπεδο κερδοφορίας μεταξύ των γαλακτοκομικών επιχειρήσεων.

Τα αποτελέσματα για την περίοδο της κρίσης δείχνουν ότι το μερίδιο αγοράς, η ρευστότητα και η μόχλευση επηρεάζουν σημαντικά τα κέρδη, μεταβλητές που παρέχουν εξήγηση για τις διαφορές στην κερδοφορία μεταξύ των επιχειρήσεων του υποκλάδου.

Οι συντελεστές του μεριδίου αγοράς υπολογίστηκαν και αυτοί θετικά σημαντικοί, γεγονός που αποδεικνύει ότι, ακόμη και σε καταστάσεις κρίσεως, οι επιχειρήσεις με μεγάλο μερίδιο αγοράς και πιστούς πελάτες είναι πιο ανταγωνιστικές και κερδοφόρες.

Επίσης, ο συντελεστής ρευστότητας βρέθηκε θετικά σημαντικός (με το επίπεδο σημαντικότητας να έχει οριστεί στο 5%) την περίοδο της κρίσης, γεγονός που δείχνει ότι η ρευστότητα κατά τη διάρκεια της ύφεσης είναι απαραίτητο στοιχείο για την επιβίωση και την ανταγωνιστικότητα των γαλακτοκομικών επιχειρήσεων που έχουν την ικανότητα να παρουσιάζουν κέρδη.

Αναφορικά με το συντελεστή μόχλευσης είναι αρνητικά σημαντικός, όπως αρχικά αναμενόταν από τους ερευνητές.

Οι Bilali et al. (2012) διεξήγαγαν έρευνα για τον κλάδο τροφίμων στη Σερβία. Όσον αφορά την οικονομία της Σερβίας πρέπει να επισημανθεί πως επηρεάστηκε από την κρίση περισσότερο από χώρες που είναι μέλη της Ευρωζώνης ή του ΟΟΣΑ. Αναφέρονται στη γεωργία, τομέας που έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές συνέπεια της παγκόσμιας κρίσης. Η κρίση επηρέασε αρνητικά την απασχόληση, μειώθηκαν οι μισθοί και οι πιστωτικές δραστηριότητες.

Ο γεωργικός κλάδος έπαιξε σημαντικό κοινωνικό-οικονομικό ρόλο κατά τη διάρκεια της κρίσης και εξακολουθεί να αποτελεί σημαντικό παράγοντα στις στρατηγικές αντιμετώπισης της κρίσης από πολλά νοικοκυριά στη χώρα. Στη χώρα επικράτησε μια μακροοικονομική σταθερότητα, συνέπεια της υιοθέτησης ορισμένων κατάλληλων μέτρων, της σχετικά χαμηλής εξάρτησης της Σερβίας από τις εξαγωγές αλλά και λόγω της υποστήριξης από διεθνείς οργανισμούς και την έγκυρη παρέμβαση της Κεντρικής Τράπεζας.

Ωστόσο, παρά τα μέτρα που λήφθηκαν, ο αγροτικός τομέας επηρεάστηκε από την κρίση. Τα στοιχεία δείχνουν μείωση των εξαγωγών και της εγχώριας ζήτησης, παράγοντες που επηρέασαν αρνητικά τις τιμές των αγροτικών βασικών προϊόντων, την κερδοφορία των επιχειρήσεων και τα εισοδήματα των νοικοκυριών που ασχολούνται με τη γεωργία.

Οι επιχειρήσεις συνάντησαν δυσκολίες στην πρόσβαση σε τραπεζικές πιστώσεις, κυρίως μικρές τοπικές επιχειρήσεις και μικροί παραγωγοί.

Ωστόσο, παρά αυτές τις επιπτώσεις, ο γεωργικός τομέας αποτελεί ένα δίκτυο ασφαλείας στην οικονομία της Σερβίας. Οι ερευνητές κάνουν λόγο στο γεγονός πως η σημασία της γεωργίας είναι μεγαλύτερη εάν συμπεριληφθεί και η *«γκρίζα γεωργική οικονομία»*.

Οι ερευνητές κρίνουν πως την τρέχουσα περίοδο που διανύεται ο τομέας των τροφίμων χρειάζεται να αναλυθεί διεξοδικά ώστε να σχεδιαστούν οι κατάλληλες πολιτικές και μέτρα, στοχεύοντας στη μετρίαση των επιπτώσεων της κρίσης στους εμπλεκόμενους με τον αγροτικό τομέα της οικονομίας.

Θεωρούν πως για τη μετρίαση των επιπτώσεων της κρίσης στις επιχειρήσεις του αγροτικού τομέα χρειάζεται η συνεργασία των ιδιωτικών φορέων με τις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και τον τραπεζικό τομέα, προκειμένου να σχεδιαστούν από κοινού μέτρα για την αγορά και τη σταθερότητα της γεωργικής και αγροτικής πολιτικής.

Επίσης κρίνεται αναγκαίο να δοθούν κίνητρα στις αγροτικές επιχειρήσεις και τους μεμονωμένους παραγωγούς που θα οδηγούν στη διευκόλυνση τους στην πρόσβαση σε πιστώσεις, την προώθηση δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων στις αγροτικές περιοχές, συμπεριλαμβανομένων των μη γεωργικών επενδύσεων, αλλά και εκείνων που αποσκοπούν στη βελτίωση του φυσικού κεφαλαίου των αγροτικών περιοχών.

Περαιτέρω θεωρούν αναγκαίο οι δημόσιοι οργανισμοί σε συνεργασία με τον ιδιωτικό τομέα, την κοινωνία των πολιτών και τους διεθνείς οργανισμούς να προβούν σε ενέργειες για τη βελτίωση της πρόσβασης των αγροτικών παραγωγών στις πληροφορίες και τις πιστώσεις της αγοράς και να ενθαρρύνουν επενδύσεις σε αγροτικές περιοχές.

Πρόταση των μελετητών είναι οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής της Σερβίας να αξιοποιήσουν την τρέχουσα κρίση για να κάνουν τις αναγκαίες διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που χρειάζεται η Σερβία, μεταρρυθμίσεις που έχουν αναβληθεί αρκετές φορές στο παρελθόν, κυρίως για πολιτικούς και εκλογικούς λόγους. Οι απαραίτητες μεταρρυθμίσεις θα πρέπει να καταστήσουν τον αγροτικό τομέα της Σερβίας και την αγροτική οικονομία όχι μόνο πιο ανθεκτική αλλά και πιο ανταγωνιστική.

Κεφάλαιο 3: Μεθοδολογία Έρευνας

3.1. Σκοπός της έρευνας

Η κατάρρευση των διεθνών αγορών το 2007 εμφανίστηκε στην ελληνική αγορά 3 χρόνια αργότερα, το 2010 (Notta & Vlachvei, 2014). Αυτό οδήγησε σε μια λιτότητα μεγάλης διάρκειας και σε μια γενική υποβάθμιση της ελληνικής οικονομίας, η οποία άρχισε να δείχνει σημάδια ανάκαμψης το 2019, με την επιστροφή της Ελλάδας στις διεθνείς αγορές. Παρόλα αυτά η κρίση αυτή είχε σοβαρά αρνητικά αποτελέσματα στον ιδιωτικό τομέα της ελληνικής οικονομίας που έφτασαν στο χειρότερο σημείο το 2012 (Kontogeorgos, Penadaraki & Chatzitheodoris, 2017).

Με σκοπό την διερεύνηση των παραγόντων που επηρέασαν την αποδοτικότητα των εταιρειών που δραστηριοποιούνται στον κλάδο των τροφίμων κατά την περίοδο 2007 – 2012 πραγματοποιήθηκε ποσοτική έρευνα με τη βοήθεια συγκεκριμένων δεικτών που περιγράφονται στην επόμενη παράγραφο. Συγκεντρωτικά οι στόχοι της έρευνας μπορούν να συνοψισθούν στο παρακάτω ερευνητικό ερώτημα:

- Ποιοι είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν την απόδοση των εξεταζόμενων εταιρειών του κλάδου τροφίμων κατά την περίοδο 2007-2012;

3.2 Στοιχεία έρευνας και δείγμα

Οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν είναι αριθμοδείκτες που παρουσιάζονται στον πίνακα 3.1. Οι τιμές τους αντλήθηκαν από την διεθνώς πιστοποιημένη βάση δεδομένων της ICAP (DataPrisma). Το δείγμα συμπεριλαμβάνει 42 εταιρείες του κλάδου τροφίμων οι οποίες χρησιμοποιούν τα Διεθνή Πρότυπα Χρηματοοικονομικής Πληροφόρησης (ΔΠΧΠ) και καλύπτει την περίοδο 2007-2012. Τα δεδομένα ταξινομήθηκαν σε μορφή πάνελ (panel data) και ενσωματώνουν συνολικά 252 παρατηρήσεις. Δημιουργήθηκε μία νέα μεταβλητή (δείκτης), η αποδοτικότητα (profit), που ήταν το πηλίκο του μικτού κέρδους προς τον κύκλο εργασιών (margin/Fsize), ως δείκτης της αποδοτικότητας των εξεταζόμενων εταιρειών.

Πίνακας 3.1: Ονομασία και περιγραφή των μεταβλητών της ανάλυσης.

A/A	Μεταβλητές	Περιγραφή
1	Year	Έτος
2	margin	Μικτό κέρδος
3	Log_Fsize	Ο φυσικός λογάριθμος του κύκλου εργασιών (Πωλήσεις)
4	profit	Αποδοτικότητα (Το πηλίκιο margin/Fsize)
5	capna	Απασχολούμενο κεφάλαιο/Καθαρά πάγια
6	leverage	Σχέση ξένων προς ίδια κεφάλαια
7	liquidity	Γενική ρευστότητα
8	receivables	Μ.Ο. Προθεσμίας εισπράξεων απαιτήσεων
9	payables	Μ.Ο. Προθεσμίας εξοφλήσεως Προμηθευτών & Πιστωτών
10	inventory	Κυκλοφοριακή ταχύτητα αποθεμάτων

3.3 Μέθοδοι ανάλυσης

Η ανάλυση πραγματοποιήθηκε σε δυο στάδια. Το πρώτο μέρος της ανάλυσης περιλάμβανε την αριθμητική και οπτική εξέταση των αρχικών μεταβλητών με σκοπό την κατανόηση της συμπεριφοράς τους. Αυτή η εισαγωγική ανάλυση έγινε με τη βοήθεια μεθόδων περιγραφικής στατιστικής, δηλαδή την εμφάνιση των μέτρων θέσης και διασποράς και των κατάλληλων γραφημάτων.

Στο επόμενο μέρος της ανάλυσης πραγματοποιήθηκε ανάλυση γραμμικής παλινδρόμησης σε οικονομετρικό μοντέλο σταθερών επιδράσεων (fixed effects) με εξαρτημένη μεταβλητή την profit και εξετάστηκαν οι προσδιοριστικοί παράγοντες της αποδοτικότητας των εξεταζόμενων εταιρειών του κλάδου τροφίμων κατά την περίοδο 2007-2012. Το μοντέλο που χρησιμοποιήθηκε ήταν το κάτωθι:

$$\text{Profit}_{it} = \beta_0 + \beta_1 * \log_Fsize_{it} + \beta_2 * capna_{it} + \beta_3 * leverage_{it} + \beta_4 * liquidity_{it} + \beta_5 * receivables_{it} + \beta_6 * payables_{it} + \beta_7 * inventory_{it} + \beta_8 * year_{it} + \varepsilon_{it}$$

Όπου η εξαρτημένη μεταβλητή ήταν:

- **profit_{it}**: η αποδοτικότητα ως το πηλίκο του μικτού κέρδους προς τον κύκλο εργασιών της εταιρείας *i* κατά το έτος *t*

και οι ανεξάρτητες μεταβλητές:

- **Log_Fsize_{it}**: ο λογάριθμος του μεγέθους της εταιρείας με βάση τον κύκλο εργασιών της εταιρείας *i* κατά το έτος *t*
- **capna_{it}**: ο λόγος απασχολούμενα κεφάλαια προς καθαρά πάγια της εταιρείας *i* κατά το έτος *t*
- **leverage_{it}**: ο δείκτης μόγλευσης εκφρασμένος από τη σχέση ξένα προς ίδια κεφάλαια της εταιρείας *i* κατά το έτος *t*
- **liquidity_{it}**: ο δείκτης γενικής ρευστότητας της εταιρείας *i* κατά το έτος *t*
- **receivables_{it}**: ο δείκτης ταχύτητας εισπράξεως απαιτήσεων της εταιρείας *i* κατά το έτος *t*
- **payables_{it}**: ο δείκτης ταχύτητας εξοφλήσεως προμηθευτών και πιστωτών της εταιρείας *i* κατά το έτος *t*
- **inventory_{it}**: ο δείκτης ταχύτητας κυκλοφορίας αποθεμάτων της εταιρείας *i* κατά το έτος *t*
- **year_{it}**: year dummies (ψευδομεταβλητή χρόνου)
- **ε_{it}**: ο όρος σφάλματος της παλινδρόμησης

Το σύνολο των αναλύσεων έγινε με τη βοήθεια του λογισμικού STATA. Τα αποτελέσματα του λογισμικού που χρησιμοποιήθηκε περιλαμβάνουν πίνακες συνοπτικών στατιστικών στοιχείων και τα αποτελέσματα του μοντέλου παλινδρόμησης.

3.4 Αποτελέσματα

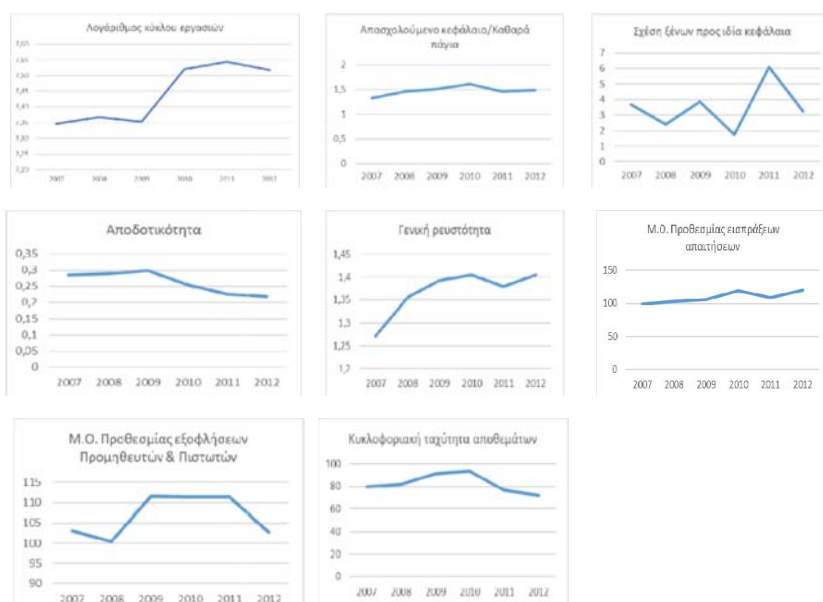
3.4.1 Συνοπτικά στατιστικά στοιχεία

Το πρώτο μέρος της παρουσίασης των αποτελεσμάτων περιλαμβάνει τα μέτρα θέσης και διασποράς των εξεταζόμενων μεταβλητών. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον πίνακα 3.2 και παρατηρείται υψηλή μεταβλητότητα των μεταβλητών καθώς σε 2 από τις 8 μεταβλητές η τυπική απόκλιση ήταν μεγαλύτερη της μέσης τιμής ενώ στις υπόλοιπες 6 μεταβλητές η τυπική απόκλιση ήταν σχεδόν ίση με τη μέση τιμή. Κάτι τέτοιο είχε ως αναμενόμενο αποτέλεσμα την εμφάνιση μεγάλων τιμών του εύρους, δηλαδή της διαφοράς μεταξύ της μέγιστης και της ελάχιστης τιμής. Τέλος από τον ίδιο πίνακα διαπιστώθηκε ότι δεν υπήρξαν απύσες τιμές.

Πίνακας 2.2: Μέτρα θέσης και διασποράς των εξεταζόμενων μεταβλητών

	N	M.T.	T.A.	Ελ. Τιμή	Μεγ. Τιμή
Κύκλος εργασιών (Πωλήσεις)	252	56989021,31	76503121,500	680848,00	434489207,00
Αποδοτικότητα	252	,26	,177	-,02	,84
Απασχολούμενο κεφάλαιο/Καθαρά πάγια	252	1,48	1,315	,00	10,62
Σχέση ξένων προς ίδια κεφάλαια	252	3,50	12,944	-94,76	113,53
Γενική ρευστότητα	252	1,37	,984	,07	5,12
Μ.Ο.Προθεσμίας εισπράξεων απαιτήσεων	252	109,21	77,375	,00	412,00
Μ.Ο.Προθεσμίας εξοφλήσεως Προμηθευτών & Πιστωτών	252	106,76	90,356	,00	664,00
Κυκλοφοριακή ταχύτητα αποθεμάτων	252	82,60	76,872	8,00	606,00

Στο σχήμα 3.1 παρουσιάζονται οι μέσες τιμές όλων των μεταβλητών ανά έτος. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να διαπιστωθεί η χρονική μεταβολή των μεταβλητών ανά έτος. Από τα αποτελέσματα αυτά είναι φανερός ο καταλυτικός ρόλος των ετών 2008, 2009 και 2010 στην μεταβολή ή στην εξέλιξη των τιμών των εξεταζόμενων μεταβλητών. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε πτώση της αποδοτικότητας το 2009. Το σημείο καμπής για τις μεταβλητές γενική ρευστότητα, κυκλοφοριακή ταχύτητα αποθεμάτων και Μ.Ο. Προθεσμίας εισπράξεων απαιτήσεων ήταν το 2010. Είναι άξιο αναφοράς ότι σε μερικές μεταβλητές παρατηρήθηκε ανάκαμψη των τιμών, με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον κύκλο εργασιών. Τέλος, θα πρέπει να επισημανθεί η διαταραγμένη και επαναληπτική συμπεριφορά της σχέσης ξένων προς ίδια κεφάλαια που δεν επιτρέπει την εξαγωγή κάποιου συμπεράσματος σχετικά με τη χρονική επίδραση στις τιμές της.

Σχήμα 3.1: Χρονικά διαγράμματα των εξεταζόμενων μεταβλητών.

Στη συνέχεια έγινε εξέταση των συσχετίσεων μεταξύ των μεταβλητών που θα συμμετείχαν στο υπόδειγμα, με σκοπό την αναγνώριση τυχόν στατιστικά σημαντικών σχέσεων αλλά και πιθανής πολυσυγραμμικότητας (multicollinearity). Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται

στον πίνακα 3.3 και έδειξαν ότι η αποδοτικότητα συσχετίζεται στατιστικά σημαντικά με 4 από τις 5 ανεξάρτητες μεταβλητές. Από αυτές μόνο η συσχέτιση με το Μ.Ο. Προθεσμίας εξοφλήσεως Προμηθευτών και Πιστωτών ήταν θετική ($\rho=0,317$, $p<0,001$), ενώ όλες οι άλλες ήταν αρνητικές, και όλες οι σχέσεις με την αποδοτικότητα ήταν αδύναμες. Επίσης παρατηρήθηκαν ίχνη πολυσυγραμμικότητας μεταξύ της μεταβλητής Απασχολούμενο κεφάλαιο/Καθαρά πάγια και των Γενική ρευστότητα ($\rho=0.459$, $p<0.001$) και του Μ.Ο. Προθεσμίας εισπράξεων απαιτήσεων ($\rho=0.546$, $p<0.001$). Ο γενικός χαρακτηρισμός του συνόλου των μεταβλητών ήταν κυρίως αδύναμος (είτε θετικά είτε αρνητικά) και σε δύο μόνο περιπτώσεις (αυτές που περιγράφηκαν αμέσως προηγουμένως) μέτριος, ενώ δεν παρατηρήθηκε καμία δυνατή συσχέτιση.

Πίνακας 3.3: Αποτελέσματα συσχετίσεων του Pearson μεταξύ των εξεταζόμενων μεταβλητών.

	Αποδοτικότητα	1	2	3	4
1. Απασχολούμενο κεφάλαιο/Καθαρά πάγια	-,173**				
2. Γενική ρευστότητα	-0,074	,459**			
3. Μ.Ο.Προθεσμίας εισπράξεων απαιτήσεων	-,210**	,546**	,165**		
4. Μ.Ο.Προθεσμίας εξοφλήσεων Προμηθευτών & Πιστωτών	,317**	-0,119	-,288**	0,074	
5. Κυκλοφοριακή ταχύτητα αποθεμάτων	-,294**	-0,032	-0,040	-0,005	0,094

* =significant at 10% ** =significant at 5% ***=significant at 1%

3.4.2 Αποτελέσματα παλινδρόμησης.

Στην ανάλυση παλινδρόμησης των δεδομένων της έρευνας (panel) εξετάστηκαν το υποδείγμα των τυχαίων επιδράσεων (random effects) και το υπόδειγμα των σταθερών επιδράσεων (fixed effects). Με βάση το τεστ του Hausman ($\text{Prob}>\chi^2 = 0.000 < 0.05$) επιλέχθηκε το υπόδειγμα των σταθερών επιδράσεων (fixed effects). Οι διαγνωστικοί έλεγχοι έδειξαν την ύπαρξη ετεροσκεδαστικότητας (modified Wald test for heteroskedasticity $\text{Prob}>\chi^2 = 0.000 < 0.05$) και ως εκ τούτου εκτελέστηκε παλινδρόμηση με διορθωμένα τυπικά σφάλματα (robust standard errors).

Τα αποτελέσματα του υποδείγματος αυτού παρουσιάζονται στον πίνακα 3.4 και έδειξαν ότι το υπόδειγμα είναι στατιστικά σημαντικό ($F(12,41)=31.69, p<0.001$). Η συνεισφορά των ανεξάρτητων μεταβλητών *log_Fsize*, *leverage*, *receivables* και *inventory* ήταν αρνητική ενώ αντίθετα των *carpa*, *liquidity* και *payables* ήταν θετική. Επιπλέον διαπιστώθηκε ότι η συνεισφορά των ετών 2008 έως και 2010 ήταν θετική ενώ των ετών 2011 και 2012 αρνητική, με στατιστική σημαντικότητα να διαπιστώνεται μόνο για το έτος 2012.

Για τις μεταβλητές του μεγέθους της εταιρίας και της κυκλοφοριακής ταχύτητας απαιτήσεων διαπιστώθηκε η ύπαρξη στατιστικά σημαντικής αρνητικής σχέσης με την κερδοφορία των επιχειρήσεων σε επίπεδο σημαντικότητας 1% και 10% αντίστοιχα. Από την άλλη πλευρά για την κυκλοφοριακή ταχύτητα των υποχρεώσεων διαπιστώθηκε η ύπαρξη στατιστικά σημαντικής θετικής σχέσης με την κερδοφορία των επιχειρήσεων σε επίπεδο σημαντικότητας 5%.

Πίνακας 3.4: Αποτελέσματα παλινδρόμησης

Summary	
Fixed effects(within) regression Group variable: id R-sq: within = 0.6419 between = 0.0000 overall =0.0463 corr(u_i, Xb) = -0.3813	Number of obs= 252 Number of groups=42 Obs per group:min= 6 Avg=6.0 Max= 6 F(12,41)=31,69 Prob>F=0.0000

Model						
profit	Coef.	Robust Std.Err.	t	P> t 	95% Conf.	Interval
log_Fsize	-0.0727315	0.0147336	-4.94	0.000***	-0.1024865	-0.0429765
capna	0.0059123	0.0039263	1.51	0.140	-0.0020169	0.0138416
leverage	-0.0002694	0.0004648	-0.58	0.565	-0.001208	0.0006692
liquidity	0.0082478	0.0106297	0.78	0.442	-0.0132193	0.0297149
receivables	-0.0003791	0.0002061	-1.84	0.073*	-0.0007953	0.000037
payables	0.0002761	0.0001283	2.15	0.037**	0.000017	0.0005352
inventory	-0.0001121	0.0001065	-1.05	0.299	-0.0003273	0.000103
year						
2008	0.0077402	0.008064	0.96	0.343	-0.0085454	0.0240257
2009	0.0126922	0.0094664	1.34	0.187	-0.0064257	0.03181
2010	0.0006794	0.0106819	0.06	0.950	-0.0208931	0.022252
2011	-0.0272167	0.0176506	-1.54	0.131	-0.0628629	0.0084295
2012	-0.0350816	0.0187276	-1.87	0.068*	-0.0729027	0.0027396
Cons.	1.516799	0.2484447	6.11	0.000	1.015055	2.018543

* =significant at 10% ** =significant at 5% ***=significant at 1%

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας υπήρξε μικρή πτώση της αποδοτικότητας των εξεταζόμενων εταιρειών κατά την περίοδο 2007-2012. Γενικά δεν παρατηρήθηκε έντονη πτώση στους εξεταζόμενους δείκτες αν και σε όλες τις περιπτώσεις η διαταραχή τους ήταν σαφής. Ένα άλλο χαρακτηριστικό που παρατηρήθηκε από την ανάλυση των εξεταζόμενων δεικτών ήταν η μεγάλη μεταβλητότά τους γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα και την εμφάνιση πολλών ακραίων τιμών.

Οι μεγαλύτερες αυξήσεις παρατηρήθηκαν στον κύκλο εργασιών, στη σχέση ξένων προς ίδια κεφάλαια και στο Μ.Ο. προθεσμίας εξοφλήσεως προμηθευτών και πιστωτών. Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν ότι η οικονομική κρίση είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των πωλήσεων στον κλάδο των τροφίμων, πιθανότατα λόγω της μείωσης των εισαγωγών και μείωσε την πιστοληπτική ικανότητα τους. Παρόλα αυτά, μόνο οι πωλήσεις και οι απαιτήσεις από και προς τις επιχειρήσεις βρέθηκαν ότι ήταν στατιστικά σημαντικές.

Η εξέταση των συσχετίσεων μεταξύ των μεταβλητών έδειξε ότι η αποδοτικότητα των εξεταζόμενων επιχειρήσεων συσχετίζεται θετικά και στατιστικά σημαντικά μόνο με τον Μ.Ο. Προθεσμίας εξοφλήσεως Προμηθευτών & Πιστωτών και αρνητικά με όλες τις υπόλοιπες μεταβλητές για τις οποίες βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις.

Τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης έδειξαν ότι το μέγεθος της εταιρείας, με βάση τον κύκλο εργασιών, και η ταχύτητα ανταπόκρισης στις υποχρεώσεις από και προς την εταιρεία, με βάση τον δείκτη ταχύτητας εξοφλήσεως προμηθευτών και πιστωτών και εισπράξεων απαιτήσεων, αποτελούν στατιστικά σημαντικούς παράγοντες στην μεταβολή της αποδοτικότητας της. Η επίδραση αυτή ήταν αρνητική όσον αφορά το μέγεθος της εταιρείας και θετική στην ταχύτητα εξόφλησης των υποχρεώσεων της. Αν και θα ήταν αναμενόμενο και το μέγεθος της εταιρείας να συνεισφέρει θετικά στην αποδοτικότητα μιας επιχείρησης, παρόλα αυτά είναι πολύ πιθανό στην περίοδο της οικονομικής κρίσης το μέγεθος μιας εταιρείας να λειτούργησε επιβαρυντικά στην αποδοτικότητα της λόγω των αυξημένων υποχρεώσεων. Σε μια λιγότερα αυστηρή προσέγγιση, σε χαμηλότερη στάθμη σημαντικότητάς, βρέθηκε επίσης ότι ο δείκτης ταχύτητας εισπράξεως απαιτήσεων και το έτος 2012 συνέβαλαν στην αποδοτικότητα των εταιρειών του κλάδου τροφίμων. Η συνεισφορά αυτή ήταν αρνητική και στις δύο περιπτώσεις και έδειξε ότι η οικονομική

συνέπεια είναι μια αλυσίδα της οποίας εάν σπάσει η συνέχεια έχει επιπτώσεις όχι μόνο προς την ίδια αλλά και προς τις εταιρείες που συνεργάζεται, σε απόλυτη συμφωνία με το φαινόμενο του ντόμινο (domino effect) που βίωσε η παγκόσμια αγορά κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Τέλος, στο έτος 2012, αλλά και στο 2011, έγιναν φανερά τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης στις εξεταζόμενες εταιρείες σύμφωνα με την αρχή της αδράνειας όπου οι επιπτώσεις μιας κρίσης ή μιας ανάκαμψης εμφανίζονται μετά από ένα χρονικό διάστημα.

Τα αποτελέσματα αυτά δεν ταυτίζονται με την έρευνα των Chytis, Tasios, & Arnis (2018) καθώς παρουσιάστηκε αρνητική σχέση της αποδοτικότητας των εξεταζόμενων εταιρειών και του μεγέθους των επιχειρήσεων. Ωστόσο η θετική σχέση της αποδοτικότητας με τον δείκτη ταχύτητας εξοφλήσεως προμηθευτών και πιστωτών συμπίπτει και στις δύο έρευνες. Μια πιθανή αιτία του διαφορετικού αποτελέσματος μπορεί να είναι το γεγονός ότι οι υπολογισμοί του μεγέθους των επιχειρήσεων έγιναν με διαφορετικό τρόπο. Στην παρούσα εργασία υπολογίστηκε με βάση τον κύκλο εργασιών ενώ στον Chytis, Tasios, & Arnis (2018) με βάση το σύνολο του ενεργητικού.

Τα αποτελέσματα της έρευνας όσον αφορά την κερδοφορία των επιχειρήσεων του κλάδου την περίοδο της κρίσης διαφοροποιούνται από τα αποτελέσματα της έρευνας της PWC (2018) στα συμπεράσματα της οποίας γίνεται αναφορά στην αύξηση των εσόδων και της κερδοφορίας για την περίοδο 2012-2015, παρόλο που παρατηρήθηκε αύξηση του κύκλου εργασιών των εξεταζόμενων εταιρειών. Τα αποτελέσματα αυτά έδειξαν πως οι επιχειρήσεις του κλάδου των τροφίμων μπόρεσαν και διατήρησαν την ανταγωνιστικότητα τους, σε αντίθεση με πολλούς άλλους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, στηριζόμενες στην εγχώρια αγορά, καθώς εντοπίζονται προβλήματα στον εξαγωγικό τους προσανατολισμό.

Ωστόσο τα αποτελέσματα διαφέρουν μερικώς με τα αποτελέσματα των Notta & Vlachvei (2014) και Kontogeorgos et al. (2017) όσον αφορά την κερδοφορία των επιχειρήσεων του κλάδου στο διάστημα μελέτης. Συγκεκριμένα στην έρευνα των Notta & Vlachvei (2014) βρέθηκε πως η κερδοφορία παρουσιάζει μεγάλη μεταβλητότητα και διαφέρει μεταξύ των επιχειρήσεων του κλάδου με τα χαρακτηριστικά που συμβάλουν σε αυτό να είναι η μόχλευση, η ρευστότητα και το μερίδιο αγοράς. Η συγκεκριμένη έρευνα οδηγεί στο συμπέρασμα πως μεγάλες επιχειρήσεις που έχουν και μεγάλο μερίδιο αγοράς αντέχουν στην κρίση, συμπέρασμα που αναφέρεται και στην έρευνα των Kontogeorgos et al. (2017).

Ισχυρή συσχέτιση μεταξύ των τριών ερευνών υπάρχει σχετικά με τη μεταβλητή ρευστότητα. Όλες οι έρευνες καταδεικνύουν πως η ρευστότητα των επιχειρήσεων του κλάδου επηρεάστηκε την περίοδο της κρίσης και μπορεί να οδηγήσει σε επισφαλή θέση τις επιχειρήσεις που αντιμετωπίζουν πρόβλημα ρευστότητας. Εκείνες που δεν αντιμετωπίζουν σημαντικό πρόβλημα ρευστότητας ανταποκρίνονται αποτελεσματικότερα στις δυσκολίες της κρίσης, παρουσιάζουν σταθερότητα και οδηγούνται, λαμβανομένου υπόψη και άλλων παραμέτρων, συνήθως σε επιτυχία.

Πραγματοποιώντας σύγκριση της έρευνας με τις δύο έρευνες που αφορούν χώρες της Ευρώπης, προκύπτει το συμπέρασμα της έλλειψης ρευστότητας και χρηματοδότησης των επιχειρήσεων του κλάδου την περίοδο της κρίσης. Ωστόσο, εμφάνισαν διαφορετικά αποτελέσματα όσον αφορά το βαθμό που αντέδρασαν οι επιχειρήσεις του κλάδου στην κρίση. Συγκεκριμένα, στην Τσεχία και Σλοβακία, ο κλάδος σταθεροποιήθηκε παρά την ισχυρή πίεση που δέχθηκαν οι οικονομίες των δύο χωρών. Αντίθετα, στη Σερβία οι επιχειρήσεις αντιμετώπισαν προβλήματα με τον κύκλο εργασιών και είδαν την κερδοφορία τους να μειώνεται, καθώς στηρίζονται σημαντικά στις εξαγωγές οι οποίες μειώθηκαν την περίοδο της κρίσης.

Οι διαταραχές στις επιχειρήσεις του κλάδου την περίοδο της κρίσης έχουν φανερωθεί σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας. Η χρηματοδότηση και η έλλειψη ρευστότητας αποτυπώνεται στο σύνολο των ερευνών, με τις υπόλοιπες μεταβλητές και τα χαρακτηριστικά του κλάδου και των επιχειρήσεων του κλάδου σε κάθε χώρα να επηρεάζει και τη συνολική τους απόδοση.

Συμπεραίνεται πως ο κλάδος των τροφίμων είναι ιδιαίτερα σημαντικός για την ελληνική οικονομία και είναι από τους ελάχιστους που άντεξαν την πίεση της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής και οικονομικής κρίσης που επηρέασε ως γνωστόν την Ελλάδα σημαντικά και για πολλά έτη. Ο κλάδος των τροφίμων αποτελεί τον κλάδο που πρέπει να ενισχυθεί από την ελληνική πολιτεία, καθώς παρουσιάζει αυξημένες πιθανότητες να συμβάλει σημαντικά στην ενίσχυση του ΑΕΠ της χώρας και να δημιουργήσει θέσεις απασχόλησης.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Ελληνόγλωσση

Capital. (2012). *Οι βασικοί όροι του PSI*. Διαθέσιμο στο <https://www.capital.gr/oikonomia/1417003/upoik-oi-basikoi-oroi-tou-psi>. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας. (2017). *Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των Ελληνικών τροφίμων μέσα από την έρευνα και την καινοτομία (ανάπτυξη νέων ή/και βελτίωση υφιστάμενων, μείωση κόστους παραγωγής, βελτίωση των περιβαλλοντικών δεικτών του Κλάδου, αύξηση της αξίας της τροφικής αλυσίδας)*. Διαθέσιμο στο <http://www.gsrt.gr/Financing/Files/ProPeFiles161/%CE%A0%CE%99%CE%9B%CE%9F%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%97%20%CE%94%CE%A1%CE%91%CE%A3%CE%97%20-%20%CE%9A%CE%9B%CE%91%CE%94%CE%9F%CE%A3%20%CE%A4%CE%A1%CE%9F%CE%A6%CE%99%CE%9C%CE%A9%CE%9D.pdf>. Πρόσβαση στις 10-05-2020.

Γιαννίτσης, Τ. & Ζωγραφάκης, Σ. (2015). *Ελλάδα: Αλληλεγγύη και προσαρμογή σε συνθήκες κρίσης*. IMK Macroeconomic Policy Institute. Διαθέσιμο στο https://www.boeckler.de/pdf/p_imk_study_38_2015.pdf. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. (2010). *Ελλάδα: τρίτο πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής*. Διαθέσιμο στο <https://www.consilium.europa.eu/el/policies/financial-assistance-eurozone-members/greece-programme/>. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Iefimerida. (2018). *Μίχαλος: Ο κλάδος των τροφίμων-ποτών δείχνει το δρόμο για την ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας*. Διαθέσιμο στο <https://www.iefimerida.gr/news/401791/mihalos-o-klados-ton-trofimon-poton-deihnei-dromo-gia-tin-anakampsi-tis-ellinikis>. Πρόσβαση στις 10-05-2020.

Insurance world. (2014). *Ανθεκτικός στην κρίση ο κλάδος τροφίμων και ποτών*. Διαθέσιμο στο <https://insuranceworld.gr/17936/eidiseis/oikonomia-politiko/anthehtikos-stin-krisi-o-klados-poton-ke-trofimon/>. Πρόσβαση στις 10-05-2020.

Κανέλλος, Γ.Π. (2019). *Αναδιάρθρωση ελληνικού δημόσιου χρέους: Απορρίφθηκε αγωγή αποζημίωσης για το «πρόγραμμα PSI» το 2012 από το Γεν. Δικαστήριο της ΕΕ*. Διαθέσιμο στο <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/anadiarthrosi-ellinikoy-dimosion-hreovs-aporrifhike-agogi-apozimiosis-gia-programma-psi>. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Κυριόπουλος,Γ.&Τσιάντου,Β.(2010).Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην υγεία και την ιατρική περίθαλψη. *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής*, 27(5),834-840.

Μπελετσιώτη,Χ.,Παπαδόπουλος,Α.&Νιάκας,Δ. (2018). Η επίδραση της κρίσης στην υγεία και στη φροντίδα υγείας των κατοίκων της Ελλάδας. *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής*,35(5),686-697.

Τούντας, Γ. (2016). *Η υγεία των Ελλήνων στην κρίση*. Αθήνα: διαΝέοσις Οργανισμός έρευνας & ανάλυσης.

Ξενογλώσση

Bartram, S.M. &Bodnar, G.M. (2009). No Place to Hide: The Global Crisis in Equity Markets in 2008/09. *Journal of International Money and Finance*,28,(8), 1246-1292.

Bezemer, D.J. (2009). “No One Saw This Coming” *Understanding Financial Crisis Through Accounting Models*. Διαθέσιμο στο <http://heterodoxnews.com/htnf/htn85/No%20one%20saw%20this%20coming.pdf>. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Bilali, H.E., Panin, B., Berjan, S., Driouech, N., Despotovic, A. &Zucaro, N.M.

(2012). IMPACTS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS ON THE AGRO-FOOD INDUSTRY AND RURAL LIVELIHOODS IN SERBIA.

Applied Studies in Agribusiness and Commerce, 06(1-2), 113-118.

Bonovas, S. & Nikolopoulos, G. (2012). High-burden epidemics in Greece in the era of economic crisis. Early signs of a public health tragedy. *Journal of preventive medicine and hygiene*, 53,169-171.

Chytis, E., Tasios, S.&Arnis, N. (2018). Factors affecting Firm Performance in periods of Financial Crisis: Evidence from the listed on the Athens Stock Exchange Food Companies. *MIBES Transactions*, 12(1), 29-36.

Clarke, S. & Claire, D. (2010). *The Eurozone Crisis. CIVITAS Institute for Study of Civil Society*. Διαθέσιμο στο <https://www.civitas.org.uk/content/files/TheEurozoneCrisisOct2010.pdf>. Πρόσβαση στις 10-05-2020.

Economou, M., Angelopoulos, E., Peppou, L.E., Souliotis, K., Tzavara, C., Kontoangelos, K., Madianos, M. & Stefanis, C. (2016). Enduring financial crisis in Greece: prevalence and correlates of major depression and suicidality. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 51(7), 1015-1024. doi: 10.1007/s00127-016-1238-z.

European Commission. (2012). *The Second Economic Adjustment Programme for Greece. Occasional Papers 94 | March 2012*. Διαθέσιμο στο https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/occasional_paper/2012/pdf/ocp94_en.pdf. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Galbraith, J. (2009). Inequality, unemployment and growth: New measures for old controversies. *The Journal of Economic Inequality*, 7(2), 189-206.

Gourinchas, P-O, Philippon, T. & Vayanos, D. (2017). The Analytics of the Greek Crisis. *NBER Macroeconomics Annual*, 31(1), 1-81. DOI: 10.1086/690239.

Hardouvelis, G.A., Karalas, G.I., Karanastasis, D.I. & Samartzis, P.K. (2018). *Economic Policy Uncertainty, Political Uncertainty and the Greek Economic Crisis*. Διαθέσιμο στο https://site.stanford.edu/sites/g/files/sbiybj8706/f/4644-hardouvelis_et_al_economic_policy_uncertainty_in_greece_august_17_2018_0.pdf. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Hardouvelis, G.A., &Gkionis,I.(2016).A Decade Long Economic Crisis: Cyprus versus Greece.*Cyprus Economic Policy Review*, 10, 3-40.

ΕΛΣΤΑΤ. (2015). *Press release: risk of poverty. Research on income and living conditions of households 2014*. Piraeus: HAS.

IMF. (2012). *Greece: Letter of Intent, Memorandum of Economic and Financial Policies, and Technical Memorandum of Understanding*. Διαθέσιμο στο <https://www.imf.org/external/np/loi/2012/grc/030912.pdf>. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Reeves, A.,McKee, M. &Stuckler, D. (2014) Greece's health crisis: from austerity to denialism. *Lancet*, 383,748-753.

Kontogeorgos A., Pendaraki K. & Chatzitheodoridis, F. (2017). Economic crisis and firms' performance: empirical evidence for the Greek cheese industry.*Revista Galega de Economia*,26(1),73-82.

Kouretas,G. P. (2012). *The Greek Debt Crisis: Originsand Implications*. Διαθέσιμο στο http://www.frbatlanta.org/documents/cenfis/eventscf/11sov_debt_Kouretas.pdf. Πρόσβαση στις 10-05-2020.

Koutsoukis, N.S &Roukanas, S. (2011). The Greek Crisis that should have been avoided. *Scientific Bulletin*, 10(1), 20-27.

Krugman, P. (2009). *How Did Economists Get It So Wrong?*. Διαθέσιμο στο <https://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html>.

Ladi, S. (2012). *The Eurozone Crisis and Austerity Politics: A Trigger for Administrative Reform in Greece?*.GreeSE Paper No.57 Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe. LSE. Διαθέσιμο στο <http://eprints.lse.ac.uk/43383/1/GreeSE%20No57.pdf> Πρόσβαση στις 10-05-2020.

Lee, C-C., Lin, C-W., & Zeng, J-H.(2016). Financial liberalization, insurance market, and the likelihood of financial crises. *Journal of International Money and Finance*, 62, 25-51.

Matsagannis, M. (2013). *The Greek Crisis: Social Impact and Policy Responses*. Διαθέσιμο στο <https://library.fes.de/pdf-files/id/10314.pdf>. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Meghir, C.,Pissarides, C., Vayanos, D. &Vettas, N. (2017).*Beyond Austerity: Reforming the Greek Economy*. MIT Press.

Meghir, C., Vayanos,D.&Vettas, N. (2010). *The economic crisis in Greece: A time of reform and opportunity*. Διαθέσιμο στο <http://greekeconomistsforreform.com/wp-content/uploads/Reform.pdf>. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Nelson, R.,Belkin,P.&Jackson, J.(2017). *The Greek debt crisis: Overview and implications for the United States*. *Congressional Research Service*. Διαθέσιμο στο <https://fas.org/sgp/crs/row/R44155.pdf>. Πρόσβαση στις 10-05-2020.

Notta, O. &Vlachvei, A. (2014). The impact of Financial Crisis on firm performance in case of Greek food manufacturing firms, *Procedia Economics and Finance*, 14, 454-460.

OECD. (2011).*Greece: Review of the Central Administration*. Paris: Organisation for Economic Cooperation and Development.

Ozturk, S. &Sozdemir, A. (2015). Effects of Global Financial Crisis on Greece Economy. *Procedia Economics and Finance*, 23, 568-575.

PWC. (2018). *Βιομηχανία τροφίμων και ποτών. Στα πρόθυρα αλλαγών*. Διαθέσιμο στο <https://www.pwc.com/gr/en/publications/greek-thought-leadership/the-food%20&%20beverage-sector-in-greece.pdf>. Πρόσβαση στις 20-03-2020.

Schwab, K. & Martin, X. (2012). *Insight Report: The Global Competitiveness Report 2012-2013*. Geneva: World Economic Forum.

Shakina, E. & Barajas, A.A. (2012). Value Creation Through Intellectual Capital in Developed European Markets. *Journal of Economic Studies*, 41(2), 272-291.

Sklias, P. & Galatsidas, G. (2010). The Political Economy of the Greek Crisis: Roots, Causes and Perspectives for sustainable Development. *Middle Eastern Finance and Economics*, 7, 167-177. <http://www.eurojournals.com/MEFE>.

Verick, S. & Iyanatul, I. (2010). *The Great Recession of 2008-2009: Causes, Consequences and Policy Responses*. IZA Discussion Papers 4934. Germany: Institute of Labor Economics (IZA).

Vlachadis, N., Vrachinis, N., Ktenas, E., Vlachad, I., M. & Kornarou, E. (2014). Mortality and the economic crisis in Greece. *Lancet* (2014), 383-691.

Vokoun, M., Polanecký, L. & Stellner, F. (2015). The impact of the recent economic crisis on the food industry in the Czech and Slovak Republic. *Procedia Economics and Finance*, 34, 142 – 148.

Williams, P. (2010). *Greek Debt Crisis Due to Corruption and Cronyism: Papandreou*. Διαθέσιμο στο <http://papandreou.gr/en/abc-tv-interview-with-greek-pm/>. Πρόσβαση στις 10-05-2020.

World Bank. (2009). *Global monitoring report 2009. A development emergency*. Washington: The World Bank.

Xafa, M. (2014). *Sovereign debt crisis management lessons from the 2012 Greek debt restructuring*. *CIGI papers*, 33, 1-24.

Παράρτημα

Εταιρείες που εξετάστηκαν

A/A	Όνομασία	A/A	Όνομασία
1	ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΝ Α.Β.Ε.Ε.	22	ΜΠΑΡΜΠΑ ΣΤΑΘΗΣ Α.Ε.
2	ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ, ΜΙΧΑΗΛ, Α.Β.Ε.Ε. "ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΖΥΜΗ"	23	ΜΥΛΟΙ ΑΣΩΠΟΥ Α.Β.Ε.Ε.
3	ΑΤΤΙΚΗ ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΙΤΤΑΣ Α.Ε.Β	24	ΜΥΛΟΙ ΚΕΠΕΝΟΥ Α.Β.Ε.Ε.
4	ΒΙΓΛΑ ΟΛΥΜΠΟΥ Α.Ε.Β.Ε.	25	ΜΥΛΟΙ ΛΟΥΛΗ Α.Ε.
5	ΒΙΟΜΑΡ Α.Ε.	26	ΝΕΝΔΟΣ, ΣΤΑΥΡΟΣ, ΣΕΛΕΚΤ ΑΡΤΟΠΟΙΙΑ Α.Ε.
6	ΓΑΙΑ ΤΡΟΦΙΜΑ Α.Β.&Ε.Ε.	27	ΝΙΚΑΣ, Π. Γ., Α.Β.Ε.Ε.
7	ΔΕΛΤΑ ΤΡΟΦΙΜΑ Α.Ε.	28	ΠΑΜΗ Α.Β.&Ε.Ε.
8	ΔΩΔΩΝΗ Α.Ε. ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΣ ΗΠΕΙΡΟΥ	29	ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Χ. Κ., Α.Β.Ε.Τ.
9	ΔΩΔΩΝΗ ΠΑΓΩΤΑ Α.Β.Ε.Ε.	30	ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ε. Ι., Α.Ε.
10	ΕΒΓΑ Α.Β.Ε.Ε.	31	ΠΕΡΣΕΥΣ ΠΡΟΙΟΝΤΑ ΕΙΔΙΚΗΣ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ Α.Β.Ε.Ε.
11	ΕΒΡΟΦΑΡΜΑ Α.Β.Ε.Ε.	32	ΤΣΑΚΙΡΗΣ Α.Β.Ε.Ε.
12	ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΖΑΧΑΡΗΣ Α.Ε.	33	ΦΑΓΕ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΑΛΑΚΤΟΣ Α.Ε.
13	ΕΥΡΩΤΡΟΦΕΣ Α.Β.&Ε.Ε.	34	ΧΑΙΤΟΓΛΟΥ, ΑΦΟΙ, Α.Β.Ε.Ε.
14	ΚΑΛΛΙΜΑΝΗΣ, Γ., Α.Ε.	35	ΧΑΤΖΗΚΡΑΝΙΩΤΗ, Ε., ΥΙΟΙ, ΑΛΕΥΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΥΡΝΑΒΟΥ Α.Ε.
15	ΚΑΡΑΜΟΛΕΓΚΟΣ ΑΡΤΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ Α.Ε.	36	ALINDA - VELCO Α.Β.Ε.Ε.
16	ΚΡΕ.ΚΑ Α.Ε.	37	ΑΡΙVΙΑ Α.Β.Ε.Ε.
17	ΚΡΕΤΑ ΦΑΡΜ Α.Β.Ε.Ε.	38	BOLERO ΖΑΧΑΡΩΔΗ ΘΡΑΚΗΣ Α.Ε.
18	ΚΡΗΤΩΝ ΑΡΤΟΣ Α.Ε.Β.Ε.	39	CHIRITA Α.Ε.
19	ΚΡΙ-ΚΡΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΣ Α.Β.Ε.Ε.	40	HELLENIC CATERING Α.Ε.
20	ΚΥΛΙΝΔΡΟΜΥΛΟΙ Κ. ΣΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Α.Ε.	41	NESTLE ΕΛΛΑΣ Α.Ε.
21	Μ.Ε.Ζ.Α.Π. Α.Β.Ε.Ε.	42	SHM HELLAS - ΠΗΛΙΟΝ Α.Β.Ε.Ε.

